

บทที่ ๒

แนวคิดจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จักรวาลวิทยา หมายถึง แนวคิดและทฤษฎีที่ว่าด้วยการแสวงหาความจริงที่เกี่ยวกับโลก และจักรวาลในมิติ ต่าง ๆ หรือวิชาที่ว่าด้วยโลกธาตุ ในสมัยพุทธกาลนั้นผู้คนถือว่าผืนแผ่นดินที่ตนอยู่ มีพื้นฐานเป็นแผ่นแบนแผ่ ขยายออกไปรอบด้านในทิศต่าง ๆ ส่วนที่จะไปสิ้นสุดมีขอบเขตอย่างไรไม่มีใครเดินทางไปถึงได้ แต่ก็เชื่อว่าขอบเขตนั้นมีอยู่เป็นวงกลมใหญ่ เรียกว่า ขอบจักรวาล คำสอนของศาสนาย่อมต้องอาศัยเริ่มต้นโดยถือเอาโลกทัศน์ ชีวทัศน์ยุคโลกแบนนี้เป็นรากฐาน ไม่เพียงศาสนาพราหมณ์ แม้แต่พุทธศาสนาเองก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากรากฐานโลกทัศน์ ชีวทัศน์แบบนี้ไปได้ W. Randolph Kloetzli กล่าวไว้ในคำนำหนังสือ Buddhist Cosmology เกี่ยวกับข้อเท็จจริงของพุทธจักรวาลวิทยา ข้อหนึ่งมีความว่า^๑ “จักรวาลวิทยาของพุทธศาสนาไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเอกเทศ แต่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสมมติฐานทางวิทยาศาสตร์และเทววิทยาที่รวม เอาจินตนาการทั้งหมดของโลกยุคก่อนเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์โบราณ”

คัมภีร์ของศาสนาฮินดูที่เสนอทฤษฎีว่าด้วยจักรวาลอย่างเด่นชัดมากที่สุดคือ คัมภีร์ปุราณะ ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญ ๕ ส่วนคือ เรื่องการสร้างโลกและจักรวาล เรื่องความพินาศไปของโลกและการถือกำเนิดอีกครั้ง เรื่องเผ่าพันธุ์ของเทพเจ้าต่าง ๆ เรื่องการเริ่มต้นของพระมนูและยุคแห่งพระมนู เรื่องดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ เรื่องราวของจักรวาลในคัมภีร์ปุราณะนั้นประกอบด้วยสวรรค์ที่อยู่เหนือโลก ขึ้นไปในอากาศ ส่วนโลกมนุษย์มี ๗ ทวีป แยกกันออกด้วยมหาสมุทร มีชมพูทวีปอยู่ตรงกลาง ที่กลางชมพูทวีปมีเขาพระสุเมรุสีทองตั้งอยู่ นับเป็นศูนย์กลางของจักรวาล บนยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งนครเทพต่างๆ อยู่ติดกับแม่น้ำคงคา ที่เชิงเขาพระสุเมรุมีภูเขาค้ำยันอยู่ที่ทิศทั้ง ๔ ถัดมามีภูเขเป็นที่ประทับของเทพชั้นรองอยู่อีกทั้ง ๔ ทิศ และถัดออกมายังรอบนอกสุดของทิวเขาทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งของเมืองอูตรกุรุ ทิศใต้เป็นที่ตั้งของเมืองภรต ทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของเมืองภทรศว และทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของเมืองเกตุมล ส่วนโลกบาดาลอยู่ถัดจากพื้นไปข้างล่าง เป็นที่อยู่ของอสูรยักษ์ นาค และมีดินแดนแห่งการลงทัณฑ์คนบาป คือนรก ตั้งอยู่ใต้พื้นดินและน้ำ อยู่ภายใต้การดูแลของพระยม โดยขอบเขตทั้งหมดของจักรวาลห้อมล้อมไว้ด้วยภูเขา มีเปลือกไข่ทองคำห่อหุ้มส่วนประกอบทั้งหมดเหล่านี้ไว้อีกทีหนึ่ง

ความจริงคำสอนของพระพุทธองค์ไม่ได้ให้ความสำคัญเรื่องจักรวาลวิทยาเลย ทรงเน้นเรื่องทุกข์เป็นสำคัญ ส่วนเรื่องเกี่ยวกับโลกนั้นทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ควรคิดหรือจินตนาการ^๒ ไม่ทรงตอบคำถามเมื่อมีคนมาถามเรื่องนี้ ดังกรณีพระมาลูงกยบุตรมาถามปัญหาเกี่ยวกับโลก^๓ แต่ทรงให้

^๑ W. Randolph Kloetzli, GL 101E Buddhist Cosmology, (Dhammakaya Open University, Californie,USA) p.110

^๒ ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗/๑๒๒.

^๓ ดูรายละเอียดใน ม.มู (ไทย) ๑๓/๑๒๒/๑๓๓.

ความสำคัญกับโลกคือตัวเรานี้ เช่นในโรหิตัสสสูตร^๕ ทรงตรัสว่า “...ก็แต่เราบัญญัติเรียกว่าโลก เหตุให้เกิดโลก การดับของโลก และทางให้ถึงความดับโลก ในสรีระร่าง มีประมาณวาหนึ่งนี้ และพร้อมทั้งสัญญาพร้อมทั้งใจครอง...” อย่างไรก็ตาม โลกในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาสามารถจำแนกได้ ๒ ลักษณะคือ โลกในเชิงอัตวิสัย (subjective world) และโลกในเชิงวัตถุวิสัย (objective world)^๖ โลกในเชิงอัตวิสัยคือโลกในความหมายที่สัมพันธ์กับตัวผู้รับรู้การมีอยู่ของ โลก ตัวอย่างหนึ่งได้แก่ทรงอธิบายโลกไว้ว่าคืออายตนะ ในสมิทธิสูตร^๗ ดังนี้ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเป็นโลก หรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุรสมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น” โลกเชิงวัตถุวิสัยก็คือโลกที่มีอยู่ตามธรรมชาติ คือโลกที่เราเห็นอยู่ตามปกติธรรมดาทุกวัน เรื่องนี้เข้ากับจักรวาลวิทยาที่เราจะพูดถึงต่อไป ในโลกทั้ง ๒ ลักษณะ พระพุทธเจ้าทรงเน้นโลกเชิงอัตวิสัยมากกว่า ทรงสอนให้เราสนใจโลกภายในไม่ใช่โลกภายนอก นอกจากนี้ยังมีการแบ่งโลกออกเป็นอีกหลายนัย ในอรรถกถาหลายแห่งได้อธิบายคำว่าโลกนี้ออกเป็น ๓ คือสังขารโลก (โลกคือสังขาร) สัตว์โลก (โลกคือหมู่สัตว์) และโอกาสโลก (โลกคือแผ่นดิน) จักรวาลวิทยาจึงมีขอบเขตอยู่เพียงโอกาสโลกในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่พระองค์ก็ทรงแสดงเรื่องโลกธาตุหรือจักรวาลไว้ ปรากฏในจูฬนิคาสูตร อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต^๘ ทรงแสดงแก่พระอานนทว่า

“อานนท ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แผ่รัศมี ส่องแสงทำให้สว่างไปทั่วทิศตลอดที่มีประมาณเท่าใด โลกมีเนื้อที่เท่านั้นจำนวน ๑,๐๐๐ ใน ๑,๐๐๐ โลกนั้น มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขา สีนรุ อย่างละ ๑,๐๐๐ มีชมพูทวีป อปรโคยานทวีป อุตตรกุรุทวีป ปุพพิเททวีป อย่างละ ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร มีมหาราช อย่างละ ๔,๐๐๐ มีสวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลกชั้นละ ๑,๐๐๐ เรียกว่าโลกธาตุอย่างเล็กมีพันจักรวาล โลกเท่านั้นคุณโดยส่วน ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า โลกธาตุกลางมีล้านจักรวาล โลกเท่านั้นคุณด้วยส่วน ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่าโลกธาตุใหญ่มีแสนโกฏิจักรวาล”

ในอาฏานาฏิยสูตร ทีฆนิกาย^๙ ในกล่าวถึงอุตตรกุรุทวีปไว้ในคาถา มีความตอนหนึ่งว่า “...อุตตรกุรุทวีป เป็นรมณีสถาน มีภูเขาหลวงชื่อ สีนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ทิศใด พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่ยึดถือสิ่งใดว่า เป็นของตนไม่หวงแหนกัน มนุษย์เหล่านั้นไม่ต้องหว่านพืช และไม่ต้องนำเโลออกไถ หมู่มนุษย์บริโภคข้าวสาลี อันผลิตผลในที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีเกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม...” ความรู้เกี่ยวกับโลกธาตุที่กล่าวมานี้ได้รับอิทธิพลแนวคิด โลกทัศน์ของพราหมณ์และฮินดูอันเป็นพื้นฐานวัฒนธรรมที่พุทธศาสนาได้อุบัติ ขึ้น แต่พุทธศาสนาอยู่บนรากฐานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เรื่องที่ตรัสรู้เป็นความรู้ที่อยู่นอกเหนือความรู้ที่เข้ามาทางประสาทสัมผัสทั้งห้า พระพุทธพจน์ที่ทรงกล่าวถึงโลกธาตุหรือจักรวาล ก็เพื่อเป็นพื้นฐานของการแสดงธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเท่า นั้น มิได้แสดงเรื่องโลกธาตุเพื่อวางรากฐานของจักรวาลวิทยาแต่อย่างใด

^๕ ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘.

^๖ ดุรายละเอียดใน อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๒/๕๙.

^๗ ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐/๑๘.

^๘ ดุรายละเอียดใน อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕.

^๙ ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕/๒๑๙.

ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ยังได้อธิบายไว้ในหนังสือโลกทัศน์ชีวิตทัศน์เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนา^๙ โดยอธิบายว่า เป็นการยากที่จะแยกแยะให้เห็นชัดว่า โลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาลที่ตกทอดกันมาในคัมภีร์พุทธศาสนาส่วนใดเป็นของตนเอง ส่วนใดเป็นของศาสนาฮินดู พราหมณ์ หรือเซน ท่านใช้คำว่า “โลกทัศน์อินเดียโบราณ” หรือ “จักรวาลวิทยาอินเดียโบราณ” ซึ่งมีความแตกต่างจากโลกทัศน์ของตะวันตกและโลกทัศน์ของวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา ถ้าพิจารณาตามรูปลักษณะวัตถุในโลกแห่งรูปธรรม จะไม่สอดคล้องกับระบบดาวและจักรวาลหรือเอกภพของดาราศาสตร์ปัจจุบัน แต่ถ้าพิจารณาว่าจักรวาลแบบอินเดียโบราณ เป็นการฉายโครงสร้างและรูปลักษณะของธรรมชาติฝ่ายนามธรรมหรือจิตใจมนุษย์ ออกสู่ฉากแห่งจินตนาการ ก็จะได้พบความหมายใหม่ว่า แท้จริง จักรวาลแบบอินเดียโบราณนั้นก็คือ แผนผังของโครงสร้างของด้านนามธรรมคือจิตใจของมนุษย์นั่นเอง

ประเด็นที่ว่าจักรวาลแบบอินเดียโบราณรวมถึงจักรวาลวิทยาของพุทธศาสนานี้เป็นโครงสร้างทางนามธรรมหรือจิตใจ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะเป็นการแสดงระดับจิตของสัตว์โลกให้เห็นภาพได้ชัดเจนเข้าใจง่าย ที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่ง ในไตรภูมิพระร่วงมีการอธิบายลักษณะทวีปทั้ง ๔ ตอนหนึ่งว่า “...เมื่อพระอาทิตย์เสด็จขึ้นในบุพผผิเทพทวีปนานคำพลันรุ่ง เมื่อกลางวันได้ ๑๘ นาฬิกา เมื่อกลางคืนได้ ๑๒ นาฬิกาแล ในอมรโคยานทวีปโพ้นไสนานรุ่งพลันคำ เมื่อกลางคืน ๑๘ นาฬิกา เมื่อกลางวัน ๑๒ นาฬิกาแล อันว่าชมพูทวีปแลอุตตรกุรุทวีป กลางวันแลกลางคืนเสมอกัน เมื่อกลางวัน ๑๕ นาฬิกาจึงคำ เมื่อกลางคืน ๑๕ นาฬิกาจึงรุ่ง...”

เห็นได้ว่าเป็นความรู้ทางดาราศาสตร์หรือโหราศาสตร์สมัยโบราณ ตามหลักดาราศาสตร์การที่แกนโลกเอียงทำให้เกิดฤดูต่าง ๆ จุดเริ่มต้นของฤดูทางดาราศาสตร์นั้นดูจากระยะกลางวันกลางคืนในแต่ละวันได้ จุดที่กลางวันเท่ากับกลางคืนมี ๒ จุดคือ วสันตวิษุวัต (vernal equinox) ประมาณวันที่ ๒๑ มีนาคม เป็นจุดเริ่มของฤดูใบไม้ผลิ และศารทวิษุวัต (autumn equinox) ประมาณวันที่ ๒๓ กันยายน เป็นจุดเริ่มต้นของฤดูใบไม้ร่วง จุดที่กลางวันยาวกว่ากลางคืนมากที่สุดเรียกว่า ครีษมายัน (summer solstice) ประมาณ ๒๒ มิถุนายน เป็นจุดเริ่มของฤดูร้อน และจุดที่กลางวันยาวกว่ากลางคืนมากที่สุดเรียกว่า เหมายัน (winter solstice) ประมาณ ๒๒ ธันวาคม เมื่อเทียบกับตำราโหราศาสตร์ค่าของนาทีกกลางวันกลางคืนนี้เรียกว่า “พินาที”

๒.๑ พระสูตรสำคัญในจักรวาลวิทยา

จักรวาลวิทยาส่วนใหญ่ นำมาจากพระสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎก บางพระสูตรตรัสเรื่องจักรวาลโดยตรง บางพระสูตรให้นัยแฝงไว้ ต้องอาศัยการตีความบ้าง ในส่วนที่คณะผู้จัดทำตำราได้นำเสนอเนื้อหาไปนั้น ส่วนใหญ่จะใช้ในนัยแฝงที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรแล้วนำมาเรียบเรียงประกอบเป็นเนื้อหา ร่วมกับ เนื้อหาบางส่วนจากตำราที่พระอรรถกถาจารย์บันทึกไว้ พระสูตรที่ใช้ศึกษาเรื่องจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาก็มักจะอ้างถึงพระสูตรเหล่านี้ ในที่นี้จะขอ

^๙ ระวี ภาวิไล, โลกทัศน์ชีวิตทัศน์เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๕.

กล่าวเฉพาะพระสูตรสำคัญที่ทำให้เข้าใจเรื่องของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปของโลกและจักรวาลได้อย่างชัดเจน ซึ่งมีอยู่ ๓ พระสูตร คือ อักคัณณสูตร จักกวัตติสูตร และสุริยสูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

อักคัณณสูตร^{๓๐}

พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของการกำเนิดมนุษย์ สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาล และโลก ซึ่งเป็นประเด็นรองของพระสูตรนี้ แต่สามารถนำมาใช้ประกอบเนื้อหาได้ อย่างสมบูรณ์ เนื้อความในพระสูตรทั้งหมด ซึ่งจะสรุปย่อเฉพาะใจความสำคัญ ดังนี้

พระสูตรนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่สามเณรวาสุฏฐะ และสามเณรภารทวาชะ ณ บุพพาราม ปราสาทของนางวิสาขา กรุงสาวัตถี ทรงปรารภเหตุที่สามเณรทั้งสองออกบวชจากตระกูล พราหมณ์ถูกพวกพราหมณ์ดูต่ำ ที่สามเณรบวชในสำนักพระศาสดา และยกวาทะขึ้นแสดงชมว่า พวกพราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด เกิดจากปากพระพรหม วรรณะอื่นต่ำทรามกว่า และถือว่าชาติกำเนิด เป็นเครื่องตัดสินความประเสริฐของมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงคัดค้านวาทะของพวกพราหมณ์ ทรงแสดง ให้เห็นว่า ความประเสริฐและความต่ำทรามนั้นอยู่ที่ความประพฤติของมนุษย์ โดยมีธรรมเป็นเครื่องตัดสิน คนในวรรณะต่างๆ เมื่อออกบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้เกิดจากธรรมเสมอกันหมด นี่เป็น ประเด็นสำคัญที่พระองค์ทรงชี้ให้เห็นในพระสูตรนี้ คนเรานั้นจะประเสริฐได้ด้วยธรรม คือความประพฤติอันดีงาม ส่วนข้อความในพระสูตรที่จะกล่าวโดยสรุปต่อไปนี้ พระองค์ทรงขยายความเพื่อให้เห็นภาพการเกิดขึ้นของพวกพราหมณ์ที่ไม่รู้ชาติกำเนิดที่แท้จริงของตน ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญทำให้เราเห็นวิวัฒนาการการเกิดขึ้นของโลกและมนุษย์พระองค์จึงทรงแสดงเรื่อง การกำเนิดมนุษย์ในยุคแรก ซึ่งเกิดจากพวกพรหมที่หมดบุญลงมากิน จัวนดิน กินมากเข้ากายก็หยาบ จากนั้นก็มีวิวัฒนาการในด้านต่างๆ เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านอาหารการพัฒนาด้านร่างกาย การสร้างบ้านเรือน การประกอบอาชีพ เป็นต้น จากมนุษย์ยุคแรกที่มีไม่มากนัก ยังแยกกันอยู่ เวลาผ่านไป มนุษย์มีมากขึ้นและอยู่รวมกันเป็นหมู่ เป็นสังคม เมื่อกาลเวลาผ่านไปนานเข้า ความต้องการปัจจัยด้านต่างๆ มากขึ้น อภิสลธรรมเกิด มีการ แ่งแย่งปัจจัย ๔ เกิดข้อพิพาทขึ้น มีความจำเป็นต้องหาผู้ที่มีความสามารถที่จะปกครองหมู่คณะได้ วรรณะกษัตริย์คือผู้ที่ใหญ่ในเขตแดนจึงเกิดขึ้น คนบางเหล่าออกบวชมุ่งปฏิบัติธรรมล้างบาป วรรณะพราหมณ์จึงเกิดขึ้น บางพวกมีครอบครัวประกอบการทำงาน คนพวกนี้จัดอยู่ในวรรณะแพศย์ ส่วนพวกที่ ทำการล่าสัตว์ ทำไร่ไถนา คนเหล่านี้จัดอยู่ในพวกศูทร ซึ่งตรงนี้แสดงให้เห็นว่าแม้ในหมู่ที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน พวกพราหมณ์ก็ไม่ใช่วรรณะที่ประเสริฐสุด

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

ก่อนจบพระธรรมเทศนาพระพุทธองค์ทรงสรุป ทรงสรรเสริญธรรมว่าประเสริฐที่สุดในชาตินี้ และชาติหน้า ทุภะวรรณะหากประพาสชั่วก็ไปอบาย ปฏิบัติธรรมก็บรรลุนิพพานได้ ธรรมเป็นเครื่องตัดสิน และธรรมเป็นของประเสริฐสุด ผู้สิ้นอาสวกิเลสแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุดในวรรณะทั้งสี่ ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรรยา เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดา และมนุษย์ทั้งปวง

จกกวัตติสูตร^{๑๑}

เนื้อความในพระสูตรแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมถอยของ อายุมนุษย์อันเนื่องมาจากศีลธรรม ซึ่งเป็นประเด็นรองในพระสูตรนี้ แต่พระสูตรนี้มีสาระสำคัญที่พระพุทธองค์ตรัสไว้นอกจากนี้ ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้แก่พระภิกษุทั้งหลาย ณ เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ ทรงปรารภ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามโอกาส เมื่อตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงแสดงธรรม มีใจความว่า ภิกษุทั้งหลายให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่าพึ่งสิ่งอื่น แล้วทรงแสดงวิธีที่จะพึ่งตนเอง พึ่งธรรม โดยให้ พิจารณาสติปัฏฐาน ๔ และแนะนำให้ไปยังที่โคจรเพื่อปฏิบัติตามที่พระองค์แนะนำ มารก็จะไม่ได้ช่องทาง ในการขัดขวาง บุญก็เจริญขึ้น เพราะเหตุที่ยึดมั่นในธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล จากนั้นพระองค์ทรงยกตัวอย่างขึ้นแสดง มีใจความสรุปว่า มีพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า ทัฬหนมิ เป็นราชาผู้ปกครองโดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีอาณาจักรกว้างใหญ่ สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ กาลเวลาผ่านไปหลายพันปี พระองค์ทรงเรียกนายทหารมา สั่งให้เฝ้าดูจักรแก้วของพระองค์ ถ้ามี การถอยเคลื่อนให้แจ้งความนั้นแก่พระองค์ เวลาผ่านไปอีกหลายพันปี จักรแก้วเคลื่อน ทหารนั้นจึงไปแจ้ง ความที่จักรแก้วเคลื่อนนั้นแก่พระเจ้าจักรพรรดิตัฬหนมิ

พระเจ้าจักรพรรดิตรัสเรียกราชโอรสองค์โตมา ทรงมอบราชสมบัติ แล้วออกผนวชเป็นฤาษี เมื่อผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วก็อันตรธานไป พระราชาผู้เพ่งครองราชย์เสียพระทัย จึงเข้าไปกราบทูล พระราชาฤาษี ทรงแนะนำให้ประพาสจกกวัตติวัตร คือ ข้อปฏิบัติสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อพระราชาปฏิบัติตามจกกวัตติวัตรแล้ว ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ จักรแก้วก็บังเกิดขึ้น จากนั้นพระราชาทรงปกครองทวีปทั้ง ๔ โดยธรรม กาลเวลาผ่านไปยาวนานหลายพันปี พระราชาแต่ละพระองค์ทรงทอดจกกวัตติวัตรเรื่อยมา จนกระทั่งถึงยุคพระราชาพระองค์หนึ่ง เมื่อจักรแก้วจะเคลื่อน จึงเรียกพระราชาโอรสองค์โตมาแล้ว ราชากิเชกให้เป็นพระราชา พระองค์ทรงผนวชเป็นพระราชาฤาษีตามราชประเพณีที่ทำสืบต่อกันมา เมื่อ ผนวชแล้วไม่นานจักรแก้วก็อันตรธาน พระราชาผู้เพ่งทรงราชากิเชกเสียพระทัย แต่มิได้ไปพบพระราชาฤาษี ดังพระราชาพระองค์ก่อนๆ ทรงปกครองบ้านเมืองตามความเห็นของตน ไม่ได้ประพาสตามจกกวัตติวัตร ความเจริญของบ้านเมืองจึงเสื่อมถอยลง อุกุศลกรรมก็มาก

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙.

ขึ้น เมื่อพระราชไม้มะราชนาทนทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลายไปทั่วเมือง เมื่อความขัดสนแพร่หลาย ก็เกิดการลักขโมย เมื่อขโมยเกิดขึ้นก็มีการปาณาติบาต ฆ่าคนทำผิด เมื่อการฆ่าเกิดขึ้น อายุคนก็เริ่ม เสื่อม ถอยลงเรื่อยๆ จาก ๘๐,๐๐๐ ปี จนกระทั่งเหลือ ๑๐ ปี ด้วยอำนาจแห่งอภิสกุลกรรม เมื่ออายุ ๑๐ ปี หลังจาก มีการฆ่าฟันทำลายล้างครั้งใหญ่ บางพวกหนีเข้าป่าสมาทานกุศลธรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป อายุขัยของมนุษย์ ก็เพิ่มขึ้นตามลำดับจาก ๑๐ ปี จนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี

ในยุคที่มนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี จะมีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า สังขะ บังเกิดขึ้น ปกครองทวีปทั้ง ๔ และในสมัยเดียวกันนั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่า พระศรีอาริยเมตไตรยจะมาบังเกิดขึ้น ยังโลกนี้ให้สว่างไสวด้วยแสงแห่งธรรมอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าสังขะจักทรงบวชในสำนักของพระ ศาสตราพระองค์นั้น เมื่อบวชแล้วก็ทรงประพฤติธรรม ได้บรรลุธรรมนั้น เมื่อทรงแสดงตัวอย่างจบลง พระพุทธองค์ตรัสสรุปให้พระภิกษุ มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่า มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง ให้เจริญสติปัญญา ประพฤติธรรมในที่ใคร่ตามประเพณีสืบปฏิบัติมาจะทำให้เจริญ ด้วย อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ พละ และทรงแสดงวิธีปฏิบัติเพื่อควมมีอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ พละ

สุดท้ายพระองค์ทรงแสดงถึงกำลังของมารที่ข่มได้ยาก และตรัสว่า การที่จะทำให้บุญ เจริญขึ้นได้ ต้องยึดมั่นในกุศลธรรมทั้งหลาย ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเนื้อหาโดยสรุปของจักกวัตติสูตร ที่ พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการประพฤติกุศลธรรมที่ต้องทำสืบเนื่องกันไป เพราะการยึดมั่นใน กุศลธรรมย่อมยังบุญให้เจริญขึ้น ส่วนเนื้อหา ที่พระองค์ทรงยกตัวอย่างของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่ กล่าวถึงความเสื่อมถอยของอายุมนุษย์

สุริยสูตร^{๑๒}

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงการแตกทำลายของโลกและจักรวาล โดยประเด็นหลักในพระ สูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงความไม่เที่ยงของสังขาร ความเสื่อมสลายของตัวเรา โลกและ จักรวาล เราควรเบื่อหน่าย คลายกำหนด ซึ่งขอนำเสนอรายละเอียดของเนื้อหาในพระสูตรนี้ โดยสรุป ดังต่อไปนี้

พระองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้แก่พระภิกษุทั้งหลาย ณ อัมพปาลีวัน ใกล้พระนครเวสาลี ทรง ปราบปรามเหตุแห่งการแสดงธรรมตามโอกาส แล้วตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลายมา ทรงแสดงธรรมให้ พระภิกษุ ทั้งหลายเบื่อหน่ายในสังขารที่ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม ควรเบื่อหน่ายคลายกำหนด ควรหลุด พ้นแล้วพระองค์ทรงแสดงให้เห็นการแตกทำลายของจักรวาล ตั้งแต่เกิดพระอาทิตย์ดวงที่ ๒ กระทั่ง พระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏขึ้น กาลเวลาผ่านไปอีกยาวนาน แม่น้ำเล็กจนถึงมหาสมุทรใหญ่ย่อมแห้ง ลง แผ่นดินใหญ่และเขาสิเนรุกลุเป็นไฟ ถูกเผาไหม้จนไม่เหลือแม้แต่ซี่เก้าหรือเขม่าตามลำดับ

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๑/๔๗.

พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า แม้แต่สิ่งที่ยิ่งใหญ่อย่างแผ่นดินและเขาสีเนรยังถูกเผาไหม้ทำลาย แม้สังขารร่างกายของเราก็ไม่ยั่งยืน ย่อมเสื่อมสลายไปเช่นกัน ควรเบื่อหน่ายคลายกำหนด สิ่งเหล่านี้แม้บอกไปก็ไม่มีใครเชื่อ นอกจากอริยสาวก ผู้รู้เห็นด้วยญาณทัสสนะ เมื่อตรัสเรื่องการทำลายของโลกและจักรวาลจบลง ทรงยกเรื่องสุเนตตศาสดาผู้ปราศจากกาม มีสาวกหลายร้อยคน แสดงธรรมแก่สาวกเพื่อไปพรหมโลก เมื่อสาวกละโลกแล้ว สาวกใดที่รู้ทั่วถึงธรรม บางพวกไปบังเกิดในพรหมโลก บางพวกเกิดในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี นิมมานรดี ดุสิต ยามา ดาวดึงส์ จาตุมหาราชิกา บางพวกเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดีมหาศาล ตามกำลังแห่งการศึกษาธรรม แม้สุเนตตศาสดาเองเมื่อละโลกแล้วก็บังเกิดในพรหมโลก กาลเวลาผ่านไปยิ่งยาวนาน โลกก็เจริญเสื่อมอยู่ อย่างนั้น สุเนตตศาสดาบางครั้งก็มาเกิดในชั้นมหาพรหม บางครั้งก็เกิดเป็นท้าวสักกะ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า แม้สุเนตตศาสดาจะมีอายุยืนนานดำรงอยู่อย่างนั้น แต่ก็ไม่พ้นจากความเกิดความแก่ ความมีโรค ความตาย ความเศร้าโศกเสียใจ ตราบใดที่ยังไม่ตรัสรู้ ไม่แทงตลอดในธรรมก็ต้องเป็นอย่างนั้น จากพระสูตร ที่ได้ยกมาในเบื้องต้นทำให้ได้ทราบรายละเอียดของจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะประเด็นสำคัญเรื่องของความไม่เที่ยงของสังขาร ของสรรพสัตว์ สรรพสิ่งทั้งหลาย แม้จะยิ่งใหญ่เพียงใดก็ต้องแตกทำลายหมด เราควรจะเบื่อหน่าย คลายจากความยึดมั่นถือมั่น หมั่น ฝึกฝนอบรมตนให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒.๒ แนวคิดจักรวาลวิทยา^{๑๓}

คำว่า “จักรวาลวิทยา” ประกอบด้วยคำ ๒ คำ กล่าวคือ คำว่า “จักรวาล” ซึ่งพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๑๔} ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “ปริณิพจน์ ประชุม หมู่ บริเวณโดยรอบของโลก” และคำว่า “วิทยา” หมายถึง “ความรู้” ดังนั้น “จักรวาลวิทยา” จึงหมายถึง “ความรู้เกี่ยวกับโลกและสรรพสิ่ง” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “วิชาที่ว่าด้วยโลกธาตุ โดยขอบเขตที่กว้างไกลทั้งเทศะและกาละ” และคำว่า “จักรวาลวิทยา” นี้ ถือได้ว่าเป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญาซึ่งว่าด้วยบ่อเกิด และโครงสร้างของจักรวาล ซึ่งนักปรัชญาพยายามที่จะหาบทสรุปจากทฤษฎีที่ว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและจักรวาลนี้ หรือว่า โลกและจักรวาลมีการวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาโดยลำดับ จะอย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงคำว่า “จักรวาลวิทยา” นั้น หมายถึง แนวคิดและทฤษฎีที่ว่าด้วยการแสวงหาความจริงที่เกี่ยวกับโลกและจักรวาลใน มิติต่าง ๆ การแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้น มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มของนักคิดตะวันตกเท่านั้น หากแต่ได้กลุ่มนักคิดตะวันตกด้วย ความสนใจของนักปรัชญาตะวันตกต่อประเด็นดังกล่าวนี้ มีเค้าลางตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ ความคิดดั้งเดิมของชาวกรีกโบราณนั้นมองว่า “โลกแบน” ซึ่งเป็นการประเมินโลกเช่นนี้ ชี้ให้เห็นว่าเป็นการมองโลกในเชิงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสที่ค่อนข้างจะมี “จำกัด” ในสมัยนั้น แต่ต่อมา

^{๑๓} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, พุทธจักรวาลวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๗.

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๑๙.

อริสโตเติล (Aristotle) นักปรัชญากรีกได้ชี้ให้เห็นว่าโลกนั้น “กลม” มากกว่าความเชื่อว่าที่ว่า “โลกแบน” ซึ่งทฤษฎีนี้ได้รับการสานต่อ และสนับสนุนโดย ปโตเลมี (Ptolemy) ซึ่งมองว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาลเช่นเดียวกัน

แต่นิโคลัส โคเปอร์นิคัส (Nicholas Copernicus) กลับนำเสนอทฤษฎีที่แตกต่างว่า ในความเป็นจริงแล้ว โลกมิได้เป็นศูนย์กลาง แต่ที่จริงแล้วดวงอาทิตย์เป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง และเป็นศูนย์กลาง โดยมีโลกและดาวเคราะห์ต่าง ๆ โคจรรอบเป็นวงกลม ทฤษฎีนี้ได้รับการสานต่อโดยนักดาราศาสตร์ ๒ ท่าน กล่าวคือ โยฮันเนส เคปเลอร์ (Johannes Kepler) และ กาลิเลโอ กาลิเลอี (Galileo Galilei) ที่ใช้กล้องโทรทรรศน์ส่องยามค้าค้นพบว่า ดาวทุกดวงบนท้องฟ้าไม่ได้โคจรรอบศูนย์กลางที่เป็นโลกแต่ประการใด และต่อมา เซอร์ไอแซค นิวตัน (Sir Isaac Newton) ได้ชี้ให้เห็นว่าแรงโน้มถ่วงเป็นสาเหตุที่ทำให้โลกและดาวเคราะห์ต่าง ๆ โคจรรอบดวงอาทิตย์

ในขณะเดียวกัน นักบุญออสติน (St. Augustine) ได้อาศัยพื้นฐานการอ้างอิงจากคัมภีร์เจนีซิสว่าด้วยการกำเนิดโลกและมนุษย์ ซึ่งคาดคะเนว่าเอกภพถือกำเนิดขึ้นเมื่อประมาณ ๕๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล การนำเสนอทฤษฎีของนักบุญท่านนี้ก็เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์นั่นเอง แต่ถึงกระนั้นครั้งหนึ่งอริสโตเติลก็เคยแสดงความไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่าเอกภพนั้นถูกสร้างขึ้น แต่ต่อมา เอ็ดวิน ฮับเบิล (Edwin Hubble) ก็พบจุดเปลี่ยนที่สำคัญ จากการสังเกตของเขาพบว่า ไม่ว่าจะมอง ณ จุดใดของท้องฟ้า จะพบว่า บรรดากาแล็กซีที่อยู่ห่างไกลล้วนแล้วแต่กำลังเคลื่อนตัวออกจากโลกทั้งสิ้น นั่นก็หมายความว่า เดิมทีกาแล็กซีเหล่านี้จะต้องอยู่ใกล้กันมากกว่านี้ อันเป็นที่มาของการอธิบายทฤษฎีบิ๊กแบง ซึ่งก็หมายความว่า โลก หรือสรรพสิ่งในจักรวาลนั้น เกิดจากการระเบิดครั้งใหญ่ ผลจากการระเบิดใหญ่นั้น ทำให้สิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลแยกตัวออกจากกัน ในขณะเดียวกันสสารบางอย่างจึงได้รวมตัวกันกลายเป็นโลก หรือเป็นดาวต่าง ๆ ซึ่งทฤษฎีสัมพันธภาพของไอน์สไตน์ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า กาล-อวกาศมีจุดเริ่มต้นมาจากการระเบิดครั้งใหญ่นี้ และในปัจจุบันนี้ สตีเฟน ฮอว์กิง (Stephen Hawking) ก็ค่อนข้างจะเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งกับทฤษฎีนี้

จากแง่มุมต่าง ๆ ดังที่ได้นำเสนอแล้วในเบื้องต้นเกี่ยวกับข้อโต้แย้งของนักปรัชญาตะวันตกนั้น ทำให้เราได้เห็นบทสรุปที่ค่อนข้างจะชัดเจนว่า ในที่สุดแล้ว “จักรวาลวิทยา” กำลังนำเราเข้าไปสู่การหาคำตอบที่ว่าด้วยการกำเนิดของโลกและจักรวาลในมิติต่าง ๆ ว่า เกิดขึ้นมาได้อย่างไร จะดำเนินไปอย่างไร รวมไปถึงการสิ้นสุดของสิ่งเหล่านี้จะเป็นอย่างไร ซึ่งการหาบทสรุปดังกล่าวนี้ทำให้เกิดแนวคิดหลักเกี่ยวกับการกำเนิดของโลกและจักรวาล ๒ กระแส กล่าวคือ กระแสที่ว่า มีผู้สร้าง และกระแสที่ว่ามิได้มีผู้สร้าง หากแต่มีการเกิดขึ้นอย่างมีพัฒนาการอย่างเป็นขั้นเป็นตอนด้วยตัวของมันเอง ดังที่ได้กล่าวในเบื้องต้น เมื่อมองย้อนกลับมายังแนวคิดคิดเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวที่มีปรากฏอยู่ในสำนักปรัชญาและศาสนาตะวันออกนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นคำถามที่มีต่อหลักการและแนวคิดที่ปรากฏอยู่ใน “พระพุทธศาสนา” ว่า มีมุมมองต่อประเด็นที่ว่าด้วยการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาล มีรายละเอียดข้อปลีกย่อยที่แตกต่างจากแนวคิดของสำนักปรัชญาหรือศาสนาของตะวันตก ในขณะเดียวกัน นิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา มองเรื่องดังกล่าวอย่างไร

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐได้ตั้งข้อสังเกตต่อมุมมองของนิกายต่าง ๆ ที่มีต่อแนวคิดในเรื่องจักรวาลวิทยาว่า “พระพุทธศาสนาทุกนิกายจะยอมรับในจักรวาลวิทยาในบางนิกาย เช่น มหายานิกาย ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งในพระพุทธศาสนา มหายานแทบ

มิได้ให้ความสนจักรวาลวิทยาเลย แต่นิกายที่ที่สนใจในจักรวาลวิทยามากก็คือ นิกายเถรวาท นิกายสรวาสตีวาทีน และนิกายโยคจารเท่านั้น”

เมื่อวิเคราะห์ที่มาของการตั้งข้อสังเกตดังกล่าวนี้ ทำให้เราพบประเด็นที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้น เพราะว่าท่านวสุพัณฺธุ ได้อธิบายแง่มุมที่เกี่ยวกับจักรวาลวิทยาเอาไว้ในคัมภีร์อภิธรรมโกศะภาสยะอันเป็นคัมภีร์ของนิกายสรวาสตีวาทีน ซึ่งเมื่อวิเคราะห์แง่มุมเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาในนิกายนี้พบว่า มีความสอดคล้องกับนิกายเถรวาทซึ่งเป็นต้นเค้าของนิกายสรวาสตีวาทีนนี้ก่อนที่จะแยกตัวออกมา แต่เมื่อวิเคราะห์ลงไปในรายละเอียดบางประการกลับพบว่ามีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอธิบายประเด็นที่เกี่ยวกับที่ตั้งของ “นรกร้อน และนรกเย็น” ในคัมภีร์ฝ่ายสรวาสตีวาทีน อธิบายอธิบายว่านรกร้อน และนรกเย็นนั้น ตั้งอยู่ใต้ชมพูทวีป ในขณะที่คัมภีร์ฝ่ายเถรวาทมองว่าอยู่ใต้ภูเขาสิเนรุลงไปยังล่าง ในขณะเดียวกัน ในคัมภีร์ทั้งสองฝ่ายกล่าวถึงนรกร้อนว่า มี ๘ ชุม และมีชื่อที่สอดคล้องกัน แต่คัมภีร์ฝ่ายสรวาสตีวาทีนกลับเพิ่มนัยของ “นรกเย็น ๘ ชุม” เข้ามา ซึ่งในไตรภูมิมิได้กล่าวถึงนรกเย็น ดังที่ เสฐียรโกเศศได้กล่าวว่า “เรื่องนรกตามที่กล่าวไว้ในไตรภูมิ มีข้อความอยู่หลายแห่งไม่ค่อยชัดเจน นรกเย็นหนาวยิ่งกว่าน้ำแข็งก็มี หากแต่มิได้กล่าวเอาไว้ในไตรภูมิ” ฉะนั้น จะเห็นว่า ในไตรภูมิมิได้กล่าวถึงนรกเย็นแต่ประการใด แต่แนวคิด “นรกเย็น” กลับไปปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายสรวาสตีวาทีน ในขณะที่นิกายโยคจารมองว่า สิ่งต่างๆ ในจักรวาลเป็นเพียงพลติภาพ หรือภาพปรากฏของของจิต (Manifestation of Mind) ฉะนั้น จะเห็นว่า จักรวาลก็คือรูป รูปซึ่งเกิดจากการจินตนาการ หรือการสร้างของจิต ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ลัทธิการตารสูตรที่ว่า “จิตนั้นเองย่อมหมุนไปด้วยการเข้าไปในจิตของตัวเอง ภาพที่เห็นภายนอกย่อมไม่มีอยู่เลย เพราะฉะนั้น จิตเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมมีอยู่” และเมื่อกล่าวถึงคำว่า “โลก” นิกายนี้ก็ชี้ให้เห็นว่า โลกไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากความรู้ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น ”โลก วิชญูปติมาตรม” ด้วยเหตุดังที่ได้กล่าวแล้ว ที่มาของโลกลทั้งสาม กล่าวคือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ รวมไปถึงจักรวาลนั้นถือกำเนิดจาก “จิต” นั้นเอง ซึ่งยืนยันได้จากนัยตามที่ปรากฏในคัมภีร์ว่า “แท้จริงจิตนี้ เป็นที่มาของโลกลทั้งสามแน่นอน จิตที่หมุนไปตามโลก ย่อมปรากฏในโลกนี้และโลกหน้า ผู้รู้ย่อมไม่จินตนาการ เพราะรู้ความเป็นไปของโลกว่าเป็นเช่นนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วจะเห็นว่า แม้วานิกายโยคจารจะกล่าวถึงจักรวาลและโลก แต่สิ่งที่นิกายนี้พยายามที่จะอธิบายเพิ่มเติมก็คือ จักรวาลและโลกไม่ได้มีอยู่จริง สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงปรากฏการณ์ของจิตเท่านั้น ฉะนั้น การที่มนุษย์มองว่าโลกและจักรวาลมีอยู่จริงเกิดจากการที่มนุษย์ถูกอวิชชาครอบงำ ซึ่งการตีความในลักษณะนี้นับได้ว่าเป็นการอธิบายจักรวาลวิทยาในเชิงจริยศาสตร์มากกว่าเชิงภูมิศาสตร์

จะอย่างไรก็ตาม สำหรับนิกายสุขาวดีซึ่งเป็นนิกายฝ่ายพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานซึ่งมีความเชื่อในเรื่อง “พุทธเกษตร” ได้พยายามที่จะกล่าวถึงภูมิของมนุษย์และสวรรค์ที่อยู่ระหว่างภูมิต่างๆ มากมายที่ตกอยู่ในความเกิด และความตาย เหนือภูมิเหล่านี้ขึ้นไปเป็นภูมิของพระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ แดนสุขาวดีซึ่งเป็นดินแดนแห่งความสุขของพระอมิตาภะพุทธเจ้าเป็นแดนแห่งภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย[๑๙] การอธิบายภูมิต่างๆ เหล่านี้ เป็นการจัดลำดับของภูมิตั้งแต่มนุษย์ไปจนถึงพระ อมิตาภะพุทธเจ้า ซึ่งหากจะวิเคราะห์แล้วจะพบว่า การจัดลำดับในลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นการจัดโดยมุ่งอาศัยภูมิธรรมเป็นกรอบแนวคิด

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “จักรวาล” นิกายสุขาวัตได้ชี้ให้เห็นว่า “เนื้อที่ของจักรวาลทั้งหมดนี้ แบ่งออกเป็นส่วนย่อยลงไปอีกจำนวนนับไม่ถ้วน อาณาเขตย่อยของจักรวาลแต่ละอาณาเขตนี้เรียกว่า “พุทธเกษตร” ใน ๑ พุทธเกษตรจะมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่หนึ่งองค์ เนื่องจากจำนวนของ พระพุทธเจ้าในจักรวาลนี้เท่ากับจำนวนของพุทธเกษตร ดังนั้น พุทธเกษตรในจักรวาลจึงมีจำนวน มากมายเท่ากับจำนวนของเม็ดทรายในแม่น้ำคงคา” จะเห็นว่าแนวคิดรวบยอดเกี่ยวกับพุทธเกษตร หรืออาณาเขตย่อยของจักรวาลอันเป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธรูปนั้น เป็นการจัดสรร หรือแบ่ง พื้นที่ในเชิงนามธรรมมากกว่าที่จะกล่าวถึงพื้นที่ในเชิงวัตถุธรรม ซึ่งการจัดสรรพื้นที่ในลักษณะนี้ ผู้วิจัยมองว่า เป็นการจัดสรรพื้นที่เพื่อรองรับสภาพจิตของมนุษย์ที่มีภูมิธรรมแตกต่างกัน

สำหรับแนวคิดที่เกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีต้นเค้ามา ตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัส เอาไว้ เช่น อคัณณสูตร ที่กล่าวถึงกำเนิดมนุษย์ และความเป็นมาของโลก มหาปริณิพพานสูตร ที่ว่า ด้วยลักษณะการตั้งอยู่ของโลกและการไหวของแผ่นดิน และจุฬินิกาสสูตร ที่ว่าด้วยจักรวาลซึ่งมีจำนวน ถึงแสนโกฏิจักรวาล เป็นต้น จากตัวอย่างของพระสูตรเหล่านั้น จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าได้พยายามที่จะเสนอแนวคิดเรื่องโลกและจักรวาลนี้เอาไว้ต่างกรรมต่างวาระในหลายสถานการณ์ด้วยกัน แต่ ประเด็นที่น่าสนใจก็คือว่า ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์พยายามที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับผู้สร้างโลกและ จักรวาลว่า เกิด หรือมีขึ้นมาได้อย่างไร เมื่อพบทางด้านต้นในแง่ของการศึกษา และค้นคว้า ไม่ว่าจะ เป็นทางกาย หรือทางใจ บทสรุปสุดท้ายก็คือการการผลักระการสร้างโลกและจักรวาลให้เป็น เรื่องของพระเจ้า

ในวิถีทางที่แตกต่างกันนั้น พระพุทธองค์กลับไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อประเด็นของการ หาคำตอบเกี่ยวกับการสร้างโลก และจักรวาลเท่าใดนัก เพราะพระองค์มองว่า ปัญหาเหล่านั้น เป็นปัญหาในเชิงอภิปราย เป็นปัญหาที่ไม่ได้มุ่งไปสู่การแก้ไขเรื่องภายในของตัวมนุษย์เอง กล่าวอีก นัยหนึ่งก็คือว่า องค์ความรู้เหล่านั้น ไม่ได้มุ่งไปสู่การดับทุกข์อย่างแท้จริงดังจะเห็นได้จากการที่ พระพุทธองค์ทรงมีท่าทีที่เสถียรเมื่อถูกมาลุงกยบุตรถามประเด็นที่ว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง หรือโลก มีที่สิ้นสุดหรือไม่ เป็นต้น แต่ประเด็นที่น่าสงสัยเป็นอย่างยิ่งต่อท่าทีดังกล่าวของพระพุทธองค์ จะเห็นว่า แม้พระองค์จะมีได้มีท่าทีสนองตอบต่อมาลุงกยบุตร แต่ในอีกสถานการณ์หนึ่งพระองค์กลับ กล่าวถึงโลกและจักรวาลเอาไว้อย่างวิจิตรพิสดารตามที่ปรากฏในจุฬินิกาสสูตร จากท่าทีดังกล่าวทำให้เกิดคำถามขึ้นมาว่า แท้ที่จริงแล้ว พระองค์เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ยอมรับหรือปฏิเสธต่อการ นำเสนอเรื่องโลกและจักรวาล เหล่านี้ คือประเด็นที่จะต้องนำเสนอในงานวิจัยชิ้นนี้ ร่วมกับแง่มุมอื่น ๆ ที่จะกล่าวถึงในงานวิจัยชิ้นนี้ ประเด็นที่น่าวิเคราะห์ต่อไปก็คือว่า เกิดอะไรขึ้นเกี่ยวกับองค์ ความรู้ที่ว่าด้วย “จักรวาลวิทยา” ในยุคหลัง ๆ ซึ่งเป็นยุคของพระอรธกถาจารย์ และพระภิกขาจารย์ เป็นต้น ปัญหาก็คือว่า แท้ที่จริงแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้พยายามที่จะตรัสเรื่องโลกและจักรวาล เอาไว้อย่างระมัดระวัง และรัดกุมอย่างยิ่ง ดังที่ได้ชี้ให้เห็นในเบื้องต้นแล้วว่า พระองค์มองว่าปัญหา เหล่านี้เป็นปัญหาในเชิงอภิปราย และการนำเสนอของพระองค์นั้นก็ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่พยายาม จะตอบปัญหาเหล่านี้ในเชิงอภิปราย แต่พระองค์พยายามที่จะนำเสนอในเชิงจริยศาสตร์ แต่เมื่อ มาถึงยุคของพระอรธกถาจารย์กลับมีการขยายนัยเกี่ยวกับ “จักรวาลวิทยา” เอาไว้อย่างวิจิตร พิสดาร และชัดเจนมากยิ่งขึ้น พุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (atheism) ไม่เชื่อถือใน

ความมีอยู่ของพระпенเจ้า ไม่เชื่อว่าพระпенเจ้าเป็นผู้สร้างโลกหรือจักรวาล ตลอดจนถึงสิ่งต่าง ๆ ขึ้น พุทธศาสนามองว่า โลกหรือจักรวาลเกิดขึ้นโดยธรรมหรือสภาพที่มันเป็น และดำรงอยู่โดยกฎ ธรรมชาติ เมื่อเกิดมีขึ้นแล้วก็เสื่อมสลายได้ และไม่ให้ความสนใจมากนัก แม้เรื่องนี้จะเป็นที่สนใจและ ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในสมัยนั้นก็ตาม^{๑๕} พุทธศาสนาถือว่า การกลาวถึงเรื่องโลกหรือจัก รวาล เป็น ตีรจ্ঞานกถาอย่างหนึ่ง^{๑๖} และจัดเป็นเรื่องอจินไตยหรือสิ่งที่ไม่พึงคิด ถ้าหากใครนำมาครุ่นคิด ก็มีสวนทำให้อึดอันเป็นบาได้^{๑๗} เมื่อมีผู้มาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าก็จะทรงนิ่งหรือ ไม่ทรงตอบ โดยตรัสว่า เป็นอภัยาทปัญหา คือ ปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์ เพราะทรงเห็นว่า “ข้อนั้น ไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่ง พรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหนาย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”^{๑๘} พุทธศาสนา แบ่งโลกออกเป็น ๓ นัย นัยละ ๓ ประเภท คือ

นัยที่ ๑ ไตแก

๑. สังขารโลก โลกคือสังขาร หมายถึง สิ่งทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย
๒. สัตว์โลก โลกคือหมูสัตว์
๓. โอกาสโลก โลกคือโอกาส หมายถึง โลกที่มนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่ โลกอันมีอยู่ใน

อวกาศ เอกภพ

นัยที่ ๒ ไตแก

๑. มนุษย์โลก โลกคือหมูมนุษย์ หรือโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่
๒. เทวโลก โลกคือหมูเทพ หรือโลกที่เทวดาอาศัยอยู่ ไตแก สวรรค ๖ ชั้น
๓. พรหมโลก โลกคือหมูพรหม หรือโลกที่พรหมอาศัยอยู่ ไตแก สวรรคชั้นรูปพรหม ๑๖ ชั้น และสวรรคชั้นอรุปรหม ๔ ชั้น

นัยที่ ๓ ไตแก

๑. กามโลก โลกของหมูสัตว์ผู้เกี่ยวข้องกับอยู่ในกาม ไตแก อบายภูมิ ๔ มนุษย์ และ สวรรค ๖ ชั้น
 ๒. รูปโลก โลกของหมูสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ไตแก รูปพรหม ๑๖ ชั้น
 ๓. อรูปโลก โลกของหมูสัตว์ผู้เข้าถึงอรุปรหม ไตแก อรูปพรหม ๔ ชั้น
- โลกนัยที่ ๓ เป็นชื่อที่บางแห่งใช้เรียกภพ ๓ ทั้งโลกนัยที่ ๒ และนัยที่ ๓ เป็นการนำเอาโลกนัยที่ ๑ ประเภทที่ ๒ และ ๓ มาแจกแจงรายละเอียด^{๑๙}
- โลกตามที่กล่าวมานี้เป็นโลกภายนอก (ตัวเรา) มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นโลกในเชิงวัตถุวิสัย (objective)

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๓๙/๑๘๕.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๖/๒๓๓.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๗/๑๐๔.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๙๒/๒๓๓; ม.ม. ๑๓/๑๕๒/๑๕๒; ส.มหา. ๑๙/๑๓๑๒/๕๔๘)

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ไตรภูมิพระร่วง: อิทธิพลต่อสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๘.

นอกจากนี้ พุทธศาสนายังได้กล่าวถึงโลกภายใน (ตัวเรา) ซึ่งเป็นโลกในเชิงอัตวิสัย (subjective) คือ เป็นโลกแห่งการรับรู้ที่เกิดจากการบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ เรียกว่า โลกแห่งอายตนะ หรืออายตนะโลก^{๒๐} ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “สมมติ ที่ใดมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาณมีธรรมอันพึงรู้ด้วยจักขุวิญญาณ ที่นั่นมีโลกหรือบัญญัติว่าเป็นโลก^{๒๑} และ“อนึ่ง เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และขอปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลกในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง^{๒๒}

๒.๓ กำเนิดของจักรวาล

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสนใจเรื่องโลกหรือจักรวาลมากนัก โดยเฉพาะในเชิงอัตวิสัย แต่อย่างไรก็ตาม หากพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า การตอบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้จะช่วยให้ผู้ถามหรือผู้ ฟังได้รับประโยชน์ที่ทรงมุ่งหมายก็จะทรงตอบ ดังนั้น จึงปรากฏว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเรื่องนี้ ไว้ในสูตรต่าง ๆ หลายสูตร บางสูตรตรัสเล่า ไว้โดยตรง เช่น ปาฏิกสูตร^{๒๓} บางสูตรตรัสเล่าไว้โดยอ้อม เช่น พรหมชาลสูตร^{๒๔} แต่ทั้ง ๒ สูตร ก็เป็นการตรัสเล่าตามคติความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเชื่อว่าพระอิศวรหรือพระพรหมเป็นผู้สร้างจักรวาล มีบางสูตร เช่น อัคคัณณสูตร^{๒๕} พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงอ้างว่า พระอิศวรหรือพระพรหมเป็นผู้สร้างจักรวาล แต่ตรัสว่าเป็น วิวัฒนาการตามธรรมชาติ ในปาฏิกสูตร แห่งปาฏิกวรรค ที่ฌินกาย^{๒๖} พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงเรื่องนี้แก่ภิกขุโคตรปริพาชก ซึ่งทูลถามเรื่องที่เจ้าสุภัทตตะ ติจฉวีบุตร สหายของตนลาสิกขา ที่อารามของปริพาชก ในเขตอนุพยนิคม แคว้นมัลละ โดยพระองค์ได้ตรัสเล่าให้ภิกขุโคตรปริพาชกฟังว่า เจ้าสุภัทตตะ ติจฉวีบุตร มาเฝ้าเพื่อขอลาสิกขาจริง เพราะพระองค์ไม่ยอมแสดงปาฏิหาริย์ใหญ่ และไม่ทรงประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล ซึ่งความจริงในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นั้น พระองค์ได้ทรงแสดงให้เจ้าสุภัทตตะ ติจฉวีบุตร ดูแลถึง ๓ ครั้ง ขณะที่เจ้าสุภัทตตะ ติจฉวีบุตร ยังเป็นภิกษุทำนาที่อุปฐากจากพระองค์ สอนเรื่องทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลนั้น ได้ตรัสเล่าให้ภิกขุโคตรปริพาชกฟังว่า พระองค์ทรงรูเรื่องนี้ดีว่า สมณพราหมณผู้บัญญัติทฤษฎีอาศัยเหตุอะไร และรู้อย่างไรไปกวนนั้น จึงไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น เพราะทรงไม่ยึดมั่นถือมั่นจึงทรงหลุดพ้นจากวิภวภูติ แล้วตรัสเล่าความเป็นมาของทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ ของสมณพราหมณ ๔ จำพวก โดยละเอียดดังนี้

^{๒๐} ดุราลัยเถรใน ขุ.ม.หา. (ไทย) ๒๙/๗๙๘/๔๙๗; ขุ.จูฬ.๓๐/๑๕๐/๗๖; ส.อ. ๒/๒๕๓)

^{๒๑} ดุราลัยเถรใน ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๗๕/๔๘.

^{๒๒} ดุราลัยเถรใน อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๔๖/๖๔.

^{๒๓} ดุราลัยเถรใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓-๑๖/๒๙.

^{๒๔} ดุราลัยเถรใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๓๔/๒๒.

^{๒๕} ดุราลัยเถรใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๖-๗๒/๙๒.

^{๒๖} ดุราลัยเถรใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗/๓๗.

๑. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์วาทะอิศวรหรือพระพรหมเป็นผู้สร้าง พระพุทธรองค์ใดตรัสเลาวา

“ทานผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนานๆ จักรวาลนี้พินาศ เมื่อจักรวาลกำลังพินาศ เหลาสัตว์สวณมากไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสรา นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ จักรวาลนี้กลับเจริญขึ้นเมื่อจักรวาลกำลังเจริญขึ้น วิมานของพรหมปรากฏวาวเปลว เวลานั้นสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งผู้จุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสราเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหมอันวาวเปลว นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในวิมานแต่ ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดเบื่อหน่ายว่า “โอหนอ แม่สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอยา่งนี้บ้าง” ต่อมาสัตว์เหล่าอื่นจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสรา เพราะสิ้น อายุ หรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหม เป็นผุอยู่รวมกับสัตว์นั้น แม่สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงามสถิตอยู่นานแสนนาน ทานผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถองแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เรามันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมาเพราะเหตุไร เพราะเราเรามีความคิดมากอนว่า “โอหนอ แม่สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอยา่งนี้บ้าง”เรามีความตั้งใจอย่างนี้ และสัตว์เหล่านี้ได้มาเป็นอยา่งนี้แล้ว”แม่พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า “พระพรหมผู้เจริญนี้เป็นเป็นท้าวมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ไม่มีใครข่มเหงได้ เป็นถองแท้ เป็นผู้กุมอำนาจเป็นผู้สร้างผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้บังเกิดมาแล้ว และกำลังจะเกิดเป็นพระพรหมผู้เจริญองค์นี้บันดาลพวกเราขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะเราพวกเราได้เห็นพระพรหมองค์นี้เกิดในที่นี้ก่อน สวณพวกเราเกิดมาภายหลัง”ทานผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีอายุยืนกว่ามีผิวพรรณงดงามกว่า และมีศักดิ์มากกว่า สวณผู้เกิดภายหลังมีอายุสั้นกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า และมีศักดิ์น้อยกว่าขอที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้น แล้วมาเป็นอยา่งนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้เมื่อเขามาเป็นอยา่งนี้แล้วจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป้นเหตุ ทำจิตให้ตั้งมั่นระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “พระพรหมผู้เจริญนั้น เป็นท้าวมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถองแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมาท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ยั่งยืนคงทนไม่ผันแปรจักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว

ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นบันดาลขึ้นมากลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้นต้องจุติมาเป็นอย่างนี้” ทานทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่ สมณพราหมณ์ เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ทานพระโคตม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคตมตรัสนั้นแหละ” ภัคคะ หนึ่ง เรา รู้ชัด ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล เรา รู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่ง กว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม^{๒๗}

๒. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิของอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทวดาชิททาปโทลิกะ พระพุทธรองค์ไคตรัสเลาว่า

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลายมีเทวดาพวกหนึ่ง ชื่อชิททาปโทลิกะ เทวดาเหล่านั้นหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาเมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาจึงหลงลืมสติ เพราะความหลงลืมสติ จึงพากันจุติจากชั้นนั้น ขอสัตว์ผู้ใดคนหนึ่งจุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ไม่ใช่พวกชิททาปโทลิกะไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาเมื่อไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮา เกินเวลาจึงไม่หลงลืมสติ เพราะไม่หลงลืมสติ จึงไม่จุติจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราเหล่าชิททาปโทลิกะ มัวแต่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา ย่อมหลงลืมสติ เพราะความหลงลืมสติ จึงต้องจุติจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้”

ทานทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่า มีมูลเหตุ มาจากพวกเทวดาชิททาปโทลิกะ มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ทานพระโคตม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคตมตรัสนั้นแหละ” ภัคคะ ก็เรารู้ชัด ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล ฯลฯ ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม^{๒๘}

๓. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากพวกเทวดามโนปโท ลิกะ พระพุทธรองค์ไคตรัสเลาว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลายมีเทวดาพวกหนึ่ง ชื่อ มโนปโทลิกะเทวดาเหล่านั้นมัวจงจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจงจับผิดกันและกันเกินควร จึงคิดมุงร้ายต่อกัน เมื่อ

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓/๓๐.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔/๓๒.

คิดมุงรายตอกัน จึงเหน้อยกายเหน้อยใจ พวกกันจูดิจากชั้นนั้นขอที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจากชั้นนั้นแล้วมา
 เปนอย่างนี้ เปนเรื่องที่เปนไปได้เมื่อเขามาเปน อย่างนี้แล้วจึงออกจากเรือนบวชเปนบรรพชิต เมื่อ
 ออกจากเรือนบวชเปนบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่น
 ประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เปนเหตุ
 ทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทวดาผู้
 เจริญทั้งหลายผู้ไม่ใช่พวกมโนปโทธิกะ ย่อมไม่มัวจงจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อไม่มัวจงจับผิดกัน
 และกันเกินควร ก็ไม่คิดมุงรายตอกัน เมื่อไม่คิดมุงรายตอกัน ก็ไม่เหน้อยกายเหน้อยใจ จึงไม่จูดิจากชั้น
 นั้นเปนผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว สอนเราเหลาหมโนปโ
 ทธิกะ มัวจงจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจงจับผิดกันและกันเกินควร จึงคิดมุงรายตอกัน เมื่อคิด
 มุงรายตอกันจึงเหน้อยกายเหน้อยใจพวกกันจูดิจากชั้นนั้นเปนผู้ไม่เที่ยงแท้ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุสั้น
 ต้องจูดิมาเปนอย่างนี้” ทานทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ วามี
 มูลเหตุมาจากพวกเทวดาหมโนปโทธิกะมีความเปนมาอย่างนี้ ไชหรือไม สมณพราหมณ์ เหล่านั้น
 ตอบอย่างนี้ว่า “ทานพระโคตม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคตมตรัสนั้นแหละ” ภัคคะ
 ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล ฯลฯ ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม^{๒๙}

๔. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์วามีเกิดขึ้นเอง พระพุทธองค์ได้ตรัสเล
 วาว่า “ทานผู้มีอายุทั้งหลาย มีเทพชื่ออัสถุญสัตว์๑๐ จูดิจากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้นขอที่สัตว์ผู้ใดผู้
 หนึ่งจูดิจากชั้นนั้นแล้วมาเปนอย่างนี้ เปนเรื่องที่เปนไปได้เมื่อเขามาเปนอย่างนี้แล้วจึงออกจากเรือน
 บวช เปนบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเปนบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความ
 เพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจ
 โตสมาธิที่เปนเหตุทำจิตให้ตั้งมั่นระลึกถึงความเกิดแห่งสัญญานั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้เขาจึงพูด
 อย่างนี้ว่า “อตฺตาและจักรวาลเกิดขึ้นเอง เพราะเหตุไรเพราะเมื่อก่อนเราไม่ได้มีบัดนี้ก็ไม่มีจึงน้อมไป
 เพื่อความเป็นผู้สงบ ทานทั้งหลายประกาศทฤษฎี ว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์วามี
 เกิดขึ้นเอง มีความเปนมาอย่างนี้ ไชหรือไม สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคตม
 พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคตมตรัสนั้นแหละ” ภัคคะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของ
 จักรวาล เรารู้ชัดความเปนมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัด ยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น
 เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัดตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม^{๓๐} พระสัมมาสัม
 พุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องการกำเนิดจักรวาล โลก มนุษย์ และสิ่งต่าง ๆ ไว้ใน อคคัณณสูตร^{๓๑} พระสูตรนี้
 ได้กล่าวถึงการบังเกิดขึ้นจักรวาล โลก มนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของ
 สิ่งเหล่านี้ อคคัณณสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนี้ มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะกล่าวถึงการกำเนิดของโลก

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕/๓๔.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖/๓๕.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

และมนุษย์ ตลอดจนสรรพสิ่งโดยตรง เพียงแต่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่สามเณร ๒ รูป คือ วาเสฏฐ สามเณรและภราทวาสสามเณร เพื่อจะบอกเหตุอันเป็นความเชื่อในเรื่องของวาระที่พวกพราหมณ์ ยึดถือต่อ ๆ กันมา เนื่องจากสามเณรทั้ง ๒ นั้นเกิดมาจากวาระของพราหมณ์ ซึ่งในยุคสมัยนั้นถือกัน ว่า วาระพราหมณ์เป็นวาระสูง จะเป็นรองก็เพียงวาระกษัตริย์เท่านั้น แต่ทั้ง ๒ กลับเข้ามาบวช ในพระพุทธศาสนาที่พวกพราหมณ์เรียกว่าเป็นสมณะโล้น จัดเป็นวาระที่เลวทราม เกิดจากเท้าของ พระพรหม

พระศาสดาเมื่อทรงสดับเช่นนั้น จึงทรงชี้ให้เห็นถึงที่มาที่ไปแห่งการที่เกิดชื่อเรียกของ วาระต่าง ๆ ขึ้นเพื่อให้สามเณรทั้ง ๒ นั้นทราบ โดยทรงหยิบยกเอาเรื่องตั้งแต่การที่จักรวาลยัง กลายเป็นน้ำเรื่อยมา จนเกิดมีการสมมติชื่อของวาระต่าง ๆ ขึ้น แล้วทรงสรุปว่า การที่บุคคลใด บุคคลหนึ่งจะประเสริฐหรือเลวทราม ก็ด้วยการกำหนดจากธรรมและอธรรมที่เขาประพฤติเท่านั้น หาได้กำหนดจากสิ่งอื่นไม่ ถึงอย่างไรก็ตามแม้พระสูตรจะมีได้มุ่งหมายที่จะกล่าวถึงการบังเกิดขึ้นของ โลก มนุษย์ และสรรพสิ่งโดยตรง แต่เนื้อหาของพระสูตรก็ทำให้เราทราบว่ามนุษย์ ตลอดจนสิ่ง ทั้งหลายทั้งปวง ที่เราต่างก็สงสัยและโต้เถียงกันมายาวนานนั้น มีจุดกำเนิดหรือที่มาอย่างไร

๒.๔ กำเนิดจักรวาล โลก มนุษย์ และสรรพสิ่ง

การกำเนิดขึ้นของ จักรวาล โลก หรือมนุษย์ ตลอดจนสรรพสิ่งทั้งปวงนี้ เป็นคำสอนหรือ ความรู้ในพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นอาจจะมียางท่านที่เคยศึกษาแล้วอาจจะไม่เห็นด้วย หรือมีข้อขัดแย้งเกิดขึ้นในใจ ซึ่งก็ไม่ใช่สิ่งแปลกแต่อย่างใด ที่การที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะรู้สึกปฏิเสธหรือ ต่อต้านในสิ่งที่ผิดไปจากสิ่งที่ตนเคยรู้เคยได้ยินมา หรือแม้กระทั่งผิดไปจากสิ่งที่ตนเชื่อมั่นหรือคาดหวัง ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงทราบดีอยู่ว่าจะต้องมีผู้ที่ไม่เชื่อหรือไม่เห็นด้วยเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็ไม่ใช่ อุปสรรคเลย พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่บังคับให้ใคร ๆ เชื่อในคำสอน ไม่ได้ใส่ใจว่าผู้ใดจะศรัทธา หรือไม่แต่อย่างใด แต่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของผู้มีปัญญา เป็นศาสนาที่ว่าด้วยเหตุและผล และ สิ่งที่พระพุทธองค์แสดงนั้นเป็นเพราะทรงเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น และคำสอนที่แสดงนั้นก็ไม่ได้ให้ ผู้ฟังเชื่อตาม แต่ทรงให้พิจารณาไตร่ตรองและให้พิสูจน์ว่าสิ่งที่พระองค์แสดงนั้นจริงเท็จอย่างไรด้วยตัว ของผู้นั่นเอง ดังที่ได้แสดงแก่ชนทั้งหลายในการที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อ ที่บ้านกาลาม ในกาลามสูตร^{๓๒} ว่า “ควรแล้วท่านจะสงสัย ความสงสัยของท่านเกิดขึ้นแล้วในเหตุควรสงสัยจริง ท่านอย่าได้ถือโดยได้ ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดย อ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตาม อาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนนั้นแล้วว่า ธรรมเหล่านี้ เป็น

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕.

อภุศลธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ ใครประพจน์ให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย เมื่อนั้น”

ดังนั้น เนื้อหาในเรื่องกำเนิดโลกนี้ หากมีท่านใดท่านหนึ่งอาจจะคัดค้านไม่เห็นด้วยก็คงไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะเป็นทัศนะในพระพุทธศาสนาซึ่งไม่ปรารถนาจะให้ผู้อ่านเชื่อในทันทีเมื่อมาศึกษา แต่จะเป็นการตีถ้าได้พิสูจน์แล้วและเห็นตาม

การกำเนิดขึ้นของจักรวาล โลก และสรรพสิ่งนั้น เริ่มจากแต่เดิมนั้นก่อนที่สรรพสิ่งจะเกิดขึ้นนั้น ในท้องจักรวาลไม่มีสิ่งใด ๆ เลย มีเพียงอากาศที่เว้งว่างเปล่า โล่งเตียนตลอด อากาศเป็นธาตุชนิดหนึ่งซึ่งมีสภาพเป็นที่ว่าง ปราศจากธาตุอื่น ๆ และเป็นธาตุองค์ประกอบหนึ่งที่เป็นจุดกำเนิด และมีอยู่ในทุกสรรพสิ่ง) โดยที่ความว่างเปล่านี้เกิดจากการที่จักรวาลได้เสื่อมและถูกทำลายลงด้วย ไฟ น้ำ และลม ซึ่งเราจะได้ศึกษาถึงรายละเอียดการที่โลกถูกทำลาย เนื่องจากจักรวาลและโลกนั้นกำเนิดขึ้น และถูกทำลายลงมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน และยังจะต้องถูกทำลาย และก็จะเกิดขึ้นอีกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยที่ไม่สามารถจะระบุได้ว่า จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของการเริ่มต้นและสิ้นสุดนี้คือเมื่อใด การกำเนิดของโลกและสรรพสิ่งที่กล่าวถึงในบทเรียนนี้ จึงเป็นช่วงหนึ่งของวัฏจักรที่ไม่มีที่สิ้นสุดนั้น โดยการกำเนิดที่กล่าวถึงในบทเรียนนี้ เป็นการกำเนิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่จักรวาลถูกทำลายด้วยไฟ ก่อนที่จะมาถึงกำเนิดขึ้นนี้ หลังจากที่จักรวาลเปล่าร้างปราศจากสิ่งใด ๆ เป็นเวลายาวนาน ต่อมาเมื่อฝนตกลงมาในท้องจักรวาลที่มีเพียงอากาศนั้น น้ำฝนที่ตกลงมาในระยะแรก เป็นฝนที่มีขนาดเล็กมาก จากนั้นจึงมีขนาดที่ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งขนาดเท่ากับลำของต้นตาล เนื่องจากฝนที่ตกขึ้นนี้ ตกลงอย่างต่อเนื่อง ปริมาณน้ำฝนจึงเพิ่มระดับสูงขึ้น จนกระทั่งท่วมเต็มทั่วทั้งท้องจักรวาล การที่ฝนทรงตัวอยู่ได้นี้ เป็นเพราะมีลมมารองรับไว้เหมือนภาชนะ จึงทำให้น้ำไม่รั่วไหลกระจัดกระจาย แต่จะรวมตัวเป็นกลุ่มก้อน ด้วยคุณสมบัติของลมทำให้น้ำค่อย ๆ จวดยุบหดลดลงจากเบื้องบน ระดับน้ำได้ลดระดับลงมาเรื่อย ๆ เมื่อระดับน้ำลดลง ทำให้ที่ตั้งของภพต่าง ๆ ปรากฏขึ้นเริ่มตั้งแต่ พรหมชั้นต่าง ๆ เรื่อยลงมาจากชั้นบนสู่ชั้นล่าง จากนั้นสวรรค์ชั้นต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นหลังจากที่ระดับน้ำได้ลงไปจากที่ตั้งของภพสวรรค์ชั้นต่าง ๆ นั้น เมื่อระดับน้ำลดลงมาถึงระดับพื้นดิน ระดับน้ำเริ่มคงที่ไม่ลดลงไปอีก เมื่อน้ำนิ่งจึงเกิดการรวมตัวกันเป็นตะกอนลอยอยู่เหนือน้ำ ซึ่งตะกอนนี้เกิดจากการรวมตัวของธาตุหยาบ (การเกิดขึ้นของภพพรหมและสวรรค์ เป็นการรวมตัวของธาตุละเอียดไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตามนุษย์) ตะกอนที่รวมตัวและลอยอยู่เหนือน้ำนี้ คล้ายกับการลอยของใบบัวที่อยู่เหนือน้ำคือลอยอยู่ได้โดยไม่จม มีสีเหลือง รสหวาน และมีกลิ่นหอม (เรียกว่า จัวนดิน) ซึ่งต่อมาคือแผ่นดินที่รองรับสิ่งต่าง ๆ โดยตะกอนที่เกิดขึ้นมาก่อนเรียกว่า ศีระะแผ่นดิน ซึ่งถือว่าเป็นประธานของโลกมนุษย์ หลังจากแผ่นดินได้เกิดขึ้นแล้ว ต่อมาได้มีต้นไม้เกิดขึ้น ต้นไม้ที่เกิดขึ้นเป็นชนิดแรกคือ ต้นบัว โดยที่เป็นบัวที่มีลักษณะเป็นไม้ยืนต้น และขึ้นบนแผ่นดิน ต่างจากบัวในปัจจุบันที่เป็นไม้ล้มลุกและขึ้นเฉพาะในน้ำ บัวที่เกิดขึ้นนี้จะปรากฏขึ้นทุกครั้งที่โลกกำเนิดขึ้นหลังจากที่ถูกทำลาย

ไป โดยที่ในการเกิดขึ้นของดอกบัวนี้จะออกดอกไม่เท่ากันในแต่ละครั้ง บางครั้งไม่มีดอก บางครั้งมีดอก โดยการออกดอกจะมีตั้งแต่ ๑ ถึง ๕ ดอก แต่จะไม่มากไปกว่านั้น ซึ่งจำนวนของดอกบัวที่เกิดขึ้นนี้จะเป็สิ่งที่บอกว่า จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดหรือไม่บังเกิดขึ้น หรือว่าบังเกิดขึ้นอีกพระองค์ในกับนั้น (อย่างเช่นในกับของเรา มีดอกบัวปรากฏเมื่อครั้งกำเนิดโลก ๕ ดอก ก็หมายความว่า จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๕ พระองค์) บัวนี้จึงมีชื่อว่า บัวพยากรณ์

๒.๕ ส่วนประกอบของจักรวาล

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงโครงสร้างของจักรวาลหลายๆ จักรวาลไว้ว่ามี ส่วนประกอบอย่างเดียวกันและเหมือนกันทุกประการ เรื่องนี้มีกล่าวไว้ใน จุฬินสูตร^{๓๓} ความว่า

"อานนท์ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แผ่รัศมีส่องแสงทำให้สว่างไปทั่วทิศตลอดที่มีประมาณเท่าใด โลกมีเนื้อที่เท่านั้น จำนวน ๑,๐๐๐ ใน ๑,๐๐๐ โลกนั้น มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขาสิเนรุ อย่างละ ๑,๐๐๐ มีชมพูทวีป อปรโคยานทวีป อุตตรกุรุทวีป ปุพพิเททวีป อย่างละ ๑,๐๐๐ มีมหา มุทรา มหาราช อย่างละ ๔,๐๐๐ มี สวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลก ชั้นละ ๑,๐๐๐" จากข้อความในพระสูตรนี้ ทำให้ทราบว่า ขอบเขตของจักรวาลมีขนาดกว้างใหญ่เท่าไร แม้จะไม่ได้ระบุเป็นตัวเลข แต่ก็ทำให้เราเห็นภาพรวมว่า จักรวาลนั้นมีขอบเขตที่กว้างขวางมากเท่ากับรัศมีของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แผ่ออกไปถึง ถ้าเราสามารถวัดระยะทางของเส้นผ่าศูนย์กลางหรือรัศมีของพระจันทร์และพระอาทิตย์ได้ เราก็สามารถทราบจำนวนความกว้างของจักรวาลได้เช่นกัน ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะพิสูจน์และในจักรวาลที่มีจำนวนมากมหาศาลนั้น องค์ประกอบของจักรวาลมีเหมือนกันหมดทุกประการ ประกอบด้วย ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ภูเขาสิเนรุ ทวีปทั้ง ๔ คือ ชมพูทวีป อปรโคยานทวีป ปุพพิเททวีปและอุตตรกุรุทวีป มหา มุทราทั้ง ๔ สวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลก ถึงแม้ว่าในพระสูตรนี้มิได้กล่าวถึงอรูปพรหม และ อบายภูมิกก็ตาม แต่ในที่นี้หมายรวมถึงอรูปพรหมและอบายภูมิด้วย ดังที่มีปรากฏอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎกว่า อรูปพรหมและอบายภูมิเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นองค์ประกอบของจักรวาลโดยภาพรวมจักรวาล ทุกจักรวาลก็จะมีส่วนประกอบที่เหมือนกันคือ ธาตุ ธาตุ หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง คือ มีอยู่โดยธรรมดา เปนไปตามเหตุปัจจัยไม่มีผู้สร้าง ไม่มีอิตตา มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะเรียกอีกชื่อว่า ภูตรูป หรือมหาภูตรูป^{๓๔} เพราะเป็นรูปใหญ่และปรากฏชัดมากกว่ารูปอื่น ๆ ถือเป็นส่วนประกอบพื้นฐาน (primary element) ของสรรพสิ่งที่เป็รูปธรรม บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่เป็นวัตถุและร่างกายในจักรวาลนี้ล้วนเกิดจากการรวมตัวของธาตุ ทั้งสิ้นแบ่งออกเป็ ๔ อย่าง^{๓๕} ดังนี้

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๒๐/๒๙๒.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๓/๒๗๗.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๔/๒๗๗.

๑. ปฐวีธาตุ ได้แก่ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ สภาพอันเป็นหลักที่ตั้งที่อาศัยแห่งสหชาตรูป เรียกสามัญวา ธาตุแข็งหรือธาตุดิน^{๓๖} เพราะมีลักษณะแข็ง (กษพลกษณา) สิ่งใดมีปฐวีธาตุมาก สิ่งนั้นก็มีลักษณะแข็งมากปรากฏ เช่นไม้ หิน เหล็ก เป็นต้น แต่ถ้ามีปฐวีธาตุน้อย ลักษณะอ่อนนุ่มก็จะปรากฏ ปฐวีธาตุนี้นับเป็นที่อาศัยของ

๒. อาโปธาตุ ได้แก่ สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม หรือซ่านไป ขยายขนาด ผนึกพูนเข้าตักวัก เรียกว่าสามัญวา ธาตุเหลวหรือธาตุน้ำ^{๓๗} สิ่งใดมีอาโปธาตุมาก สิ่งนั้นจะมีลักษณะเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีอาโปธาตุน้อย ก็จะเกาะกวมกันเป็นกลุ่มก้อน อาโปธาตุจึงเปรียบเหมือนยางเหนียวที่เชื่อมปรมาณูของปฐวีธาตุให้เกาะกวมกันเป็นรูปร่าง ไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้ การที่เราเห็นน้ำไหลไปมาได้ ความจริงไม่ใช่อาโปธาตุไหล แต่เป็นปฐวีธาตุไหลด้วยอำนาจของอาโปธาตุที่มีมากกว่า

๓. เตโชธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญวา ธาตุไฟ^{๓๘} นอกจากจะมีลักษณะร้อน (อุณหเตโช) แล้ว เตโชธาตุยังมีลักษณะเย็น (สีตเตโช) ด้วยแต่ทั้ง ๒ ลักษณะจะมีสภาพที่เป็นไอ เป็นลักษณะ (อุณหตตลกษณา) ถ้าเป็นอุณหเตโชก็มีไอร้อนเป็นลักษณะ ถ้าเป็นสีตเตโชก็มีไอนเย็นเป็นลักษณะ

๔. วาโยธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้สั่นไหวเคลื่อนที่และค้ำจุน เรียกสามัญวา ธาตุลม^{๓๙} นอกจากจะมีลักษณะทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนเคลื่อนไหว (สมірณลกษณา) แล้ว วาโยธาตุยังมีลักษณะทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนตั้งมั่นไม่ไหลคลอนแคลนเคลื่อนไหวได้ (วิตรณณลกษณา) ด้วยในบางสูตร เช่น มหาราหุโลวาทสูตร^{๔๐} แสดงว่า จักรวาล ประกอบด้วยธาตุ ๕ โดยเพิ่มอากาศธาตุ คือ สภาวะที่ว่างโปร่งไปเป็นช่องเข้ามาด้วย แต่นักปราชญ์ในสมัยหลังบางท่านกล่าวว่า อากาศธาตุกับวาโยธาตุเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะวาโยธาตุก็คือ อากาศธาตุที่มีกำลังแรงนั่นเอง

การกล่าวถึงส่วนประกอบของจักรวาลประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ นี้ เป็นการมุ่งเฉพาะส่วนที่ เป็นรูปธรรมหรือสสารอย่างเดียว หากกล่าวถึงส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรมด้วย ก็จะประกอบด้วยธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญาณธาตุ โดยวิญญาณธาตุจัดเป็นธาตุฝ่าย อรูปธรรม ซึ่งเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องกับสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายส่วนประกอบของจักรวาลตามที่กล่าวมานี้ถือเป็นส่วนประกอบพื้นฐาน

ในจุฬนีสสูตร แสดงให้เห็นว่า ทุกจักรวาลจะมีส่วนประกอบที่เหมือนกัน คือ มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขาสิเนรุ ทวีปทั้ง ๔ มหาสมุทรทั้ง ๔ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทวโลก และพรหมโลกเป็นของตนเอง แม้พระพุทธองค์จะไม่ได้ทรงกล่าวถึงการมีอยู่ของมนุษย์ แต่การที่ทรงกล่าวว่ามีเทวโลกและพรหมโลกอยู่ในทุก ๆ จักรวาล ก็ถือว่าเป็นการกล่าวถึงการมีอยู่ของมนุษย์โดยปริยายเพราะการมีอยู่ของเทวโลกและพรหมโลกนั้นก็เกี่ยวเนื่องกับการมีอยู่ของมนุษย์นั่นเอง

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๓๘} อ้างแล้ว

^{๓๙} อ้างแล้ว

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๕/๑๓๕.

ในคัมภีร์โลกที่ปกสาร^{๔๑} กล่าววา โลกธาตุหรือจักรวาลหนึ่ง ๆ ด้านล่างจะประกอบด้วยภูเขาสีเนรุ ภูเขาสัตบริภณ มหาทวีปทั้ง ๔ ทวีปเล็ก ๒,๐๐๐ และมหาสมุทรทั้ง ๔ มีภูเขาจักรวาลล้อมรอบ ส่วนเบื้องบนจะประกอบด้วยเทวโลกอันเปนกามาจร ๖ ชั้น พรหมโลกชั้นรูปาวจร ๑๖ ชั้น และอรุปาวจร ๔ ชั้น

๒.๖ ลักษณะของจักรวาล

เนื่องจากจักรวาลแต่ละจักรวาลมีส่วนประกอบที่เหมือนกันทั้งส่วนประกอบพื้นฐานซึ่งมีขนาดเล็กที่สุด และส่วนประกอบขนาดใหญ่ จึงทำให้ทุกจักรวาลมีลักษณะไม่แตกต่างกันอีกทั้งยังมีรูปร่างที่เหมือนกันอีก ด้วยแต่ละจักรวาลจะมีลักษณะเปนวงกลมเรียบเสมอเหมือนล่อรถ และมีลักษณะเปนหลุมเหมือนบ่อน้ำล่อม รอบด้วยภูเขาจักรวาล ซึ่งหยั่งลงในน้ำ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ และสูงขึ้นไป ๘๒,๐๐๐ โยชน์ เรียงติดต่อกันตามแนวนอน โดยมีช่องว่างระหว่างจักรวาลเหมือนช่องว่างที่เกิดจากล้อเกวียน ๓ ล้อ หรือจาน (บาตร) ๓ ใบ ตั้งอยู่ติดกันเป็นที่ตั้งของโลกันตริกนรก

๒.๗ ขอบเขตของจักรวาล

ในจูฬนีสสูตร พระพุทธร่องศทรวงถือเอาการโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เปนเกณฑ์ในการกำหนดขอบเขตของแต่ละจักรวาล ดังที่ตรัสกับพระอนนทวา

“ดูก่อนอนนท จักรวาลหนึ่งมีกำหนดเท่ากับโอภาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ โคจรสองครั้งมีสวางไสวไปทั่ว ทิศ โลกมี อยู่ ๑,๐๐๐ จักรวาลก่อนนอกจากจะทรงกำหนดขอบเขตของแต่ละจักรวาลแล้ว พระพุทธร่องคยงได้ทรงแบ่งจักรวาลหรือโลกธาตุออกเป็น ๓ ขนาด”^{๔๒} ดังนี้

๑. โลกธาตุขนาดเล็ก เรียกว่า สหัสสิญฺญิกาโลกธาตุ ประกอบด้วยจักรวาล ๑,๐๐๐ จักรวาล

๒. โลกธาตุขนาดกลาง เรียกว่า ทวิสหัสสิมขมิภาโลกธาตุ เปนโลกธาตุที่มีขนาดใหญ่กว่าโลกธาตุ ขนาดเล็กประมาณ ๒,๐๐๐ เท่า (ทวิสหัสสี) ประกอบด้วย จักรวาล ๑,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล

๓. โลกธาตุขนาดใหญ่ เรียกว่า ดิสหัสสิมหาสหัสสีโลกธาตุ เปนโลกธาตุที่มีขนาดใหญ่กว่าโลกธาตุขนาดเล็กประมาณ ๓,๐๐๐ เท่า (ดิสหัสสี) ประกอบด้วยจักรวาล ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล จักรวาลแต่ละจักรวาลกว้าง ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์ ยาว ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์ ความยาวโดยรอบ ๓,๖๑๐,๓๕๐ โยชน์ ส่วนที่เป็นแผ่นดินหนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ แพนน้ำรองรับแผ่นดินหนา ๔๘๐,๐๐๐ โยชน์ ลมรองรับแพนน้ำหนา ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ และลมตั้งอยู่บนอากาศ^{๔๓} ซึ่งเรียกว่าอวกาศ หรือตจฉภาส ส่วนอากาศไม่ได้ตั้งอยู่บนสิ่งใดเป็นที่ว่างไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีกำหนดว่าเท่านั้น ร้อยโยชน์เท่านั้นพันโยชน์ ในทิศตะวันออกตก เหนือ และได้ ท่านเปรียบได้ว่า ทั้งเล็กขนาดเท่าเขาสีเนรุที่เทวดาผู้วิเศษแยกแผ่นดินแล้วซัดลงข้างล่างย่อมตกดังลงไป ไม่มีที่รองรับ กล่าวถึงขอบเขตของ

^{๔๑} ดุรายละเอียดยใน โลกที่ปก. ๕๒๔)

^{๔๒} ดุรายละเอียดยใน อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๒๐/๒๙๒.

^{๔๓} ดุรายละเอียดยใน ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๙๘/๑๒๖.

อวกาศไวว่า ดานลงนับตั้งแต่พื้นแผ่นดินและน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินนั้น ลงไป และดานบนนับตั้งแต่ภูมิขึ้นไป ดังนั้น ขนาดหรือขอบเขตของจักรวาล ดานลงจึงนับตั้งแต่ น้ำที่รองรับแผ่นดินขึ้นมา และดานบนนับตั้งแต่ภูมิลงมา ส่วนด้านขวางจรดแนวขอบเขจักรวาล ในห้วงอวกาศนั้นมีจักรวาลหรือจะ เรียกอีกชื่อว่า โลกธาตุ อยู่มากมายจำนวนนับไม่ถ้วน เท่าที่นักวิทยาศาสตร์นักดาราศาสตร์ค้นคว้าได้ขณะนี้ ยังไม่พบดาวดวงอื่น นอกจากโลกของเราที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ แต่ในความรู้อันไม่มีขอบเขตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์และด้วยญาณทัสสะอันบริสุทธิ์ ทรงพบว่าในแต่ละจักรวาล มีโลกมนุษย์อยู่อย่างเรา ๆ นี้ ๔ โลก มีโลกที่มีความเป็นอยู่ประณีตไม่ยุ่งเกี่ยวกับกามคุณ มีอารมณ์ทางจิตอยู่อย่างเดียวตลอดเวลาอีก ๒๐ โลก เรียกว่า พรหมโลก ส่วนโลกที่มีความเป็นอยู่ เต็มร้อน มีอยู่ ๔ แห่ง คือ โลกนรก โลกเปรต อสุรกาย และดิรัจฉาน รวมทั้งหมดเป็น ๓๑ โลก ที่เรียกว่า ๓๑ ภูมิ หรือเรียกย่อว่า ไตรภูมิ สรรพสัตว์ที่เกิดในภูมิต่างๆ ทั้ง ๓๑ ภูมินี้ สายตาของมนุษย์มองเห็นได้เพียง ๒ ภูมิคือ สัตว์ที่เป็นมนุษย์ด้วยกันและสัตว์ดิรัจฉานบางจำพวก ส่วนสรรพชีวิตในภูมิอื่นๆ สายตาของมนุษย์มองไม่เห็น จะเห็นได้เฉพาะผู้ฝึกจิตไว้ดีดังที่กล่าวมาข้างต้นเท่านั้น มีอยู่บ้างนานๆ ครั้งที่เครื่องมือของมนุษย์ เช่น กล้องถ่ายรูป ถ่ายภาพสัตว์ที่เป็นเปรต หรืออสุรกายได้บ้าง แต่ไม่ชัดเจนนัก ความจริงในบรรดาดวงดาวทั้งหลาย ที่นักดาราศาสตร์ค้นพบว่า ไม่มีสิ่งมีชีวิตอยู่เพราะเข้าใจเอาว่าสิ่งมีชีวิตมีเพียงมนุษย์และสัตว์ ถ้านักดาราศาสตร์หรือนักวิทยาศาสตร์ เหล่านั้นสามารถฝึกจิตให้มีคุณภาพพิเศษดังกล่าวไว้ได้ ก็ย่อมจะเห็นสิ่งมีชีวิตมากมายอยู่ในดวงดาวเหล่านั้น เพียงแต่ร่างกายของสัตว์เหล่านั้นโปร่งใสจนสายตาของมนุษย์มองไม่เห็น เราเรียกกันว่า กายทิพย์ ซึ่งจัดอยู่ในเทวภูมิชั้นที่หนึ่ง สัตว์ที่มีกายทิพย์เหล่านี้ มีที่อยู่บนดวงดาวต่างออกไปอีกมิติหนึ่ง ที่อยู่เหล่านั้นสุขสบายจนเรียกกันว่าเป็นสมบัติทรัพย์ โดยไม่เกี่ยวกับเนื้อดินหรือหินที่เห็นได้ด้วยตามนุษย์ ในดวงดาวนั้น ๆ เป็นมิติละเอียดที่ซ่อนอยู่ในของหายาบ ในจักรวาลหนึ่งๆ มีดวงดาวชนิดต่างๆ นับไม่ถ้วน ดวงดาวเหล่านี้ไม่มีดวงใดว่างเปล่า ไร้สิ่งมีชีวิตเลย แม้แต่ดวงเดียว ไม่ว่าดวงดาวนั้นจะลูกโหลงเป็นเปลวไฟอยู่ หรือเต็มไปด้วยน้ำแข็งเย็นเฉียบ มิติหายาบกับมิติละเอียดไม่มีสิ่งใดสัมพันธ์กัน จะเกี่ยวข้องก็เพียงมีสถานที่ตั้งเป็นที่แห่งเดียวกันเท่านั้นเอง ความร้อนเย็นมีอากาศ หรือไม่มีของมิติหายาบไม่กระทบกระเทือนมิติละเอียดนักดาราศาสตร์อาจจะแบ่งดวงดาวออกเป็นกาแล็กซี เป็นหมวดหมู่ตามที่เห็นว่าเหมาะสม เท่าที่ค้นพบขึ้นมาจากเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ แต่ญาณทัสสะของจิต แบ่งขอบเขตของห้วงอวกาศเป็นจักรวาล แต่ละจักรวาลมีส่วนประกอบอย่างเดียวกันหมด คือประกอบด้วย ๓๑ ภูมิ ที่ตั้งของภูมิเรียกว่า ภพ มีลักษณะเดียวกันทุกประการ กล่าว โดยย่อคือ

- ๑.ขอบเขตของจักรวาล มีรูปร่างเหมือนทรงกระบอก มีภูเขาล้อมรอบ
- ๒.ตรงกลางมีภูเขาเป็นแกน รูปร่างเหมือนกลอง ตรงฐานภูเขามีภูเขา ๓ ลูกเป็นเสารองรับ ภูเขาที่เป็นแกนจักรวาลนี้มีชื่อเสียงเรียกว่า “ เขาสีเนรุ ” หรือ “ เขาพระสุเมรุ ”
- ๓.มีภูเขารอบเขาสีเนรุอีก ๗ รอบ ระหว่างรอบมีน้ำทะเลคั่นอยู่ทุกรอบ
- ๔.พ้นจากภูเขาทั้ง ๗ รอบ เป็นทะเลใหญ่ เป็นที่ตั้งขอลोकมนุษย์ ทิศละ ๑ แห่ง รอบเขาสีเนรุ
- ๕.มีดวงอาทิตย์ ๑ ดวง และดวงจันทร์ ๑ ดวง ลอยอยู่ระดับกึ่งกลางระหว่างระดับพื้นทะเลกับยอดเขาสีเนรุ

๖.ฐานล่างที่รองรับจักรวาลไว้ ชั้นแรกเป็นพื้นดิน ถัดจากดินเป็นน้ำ ถัดจากน้ำจึงเป็นลม ต่อจากลมเป็นความว่างเปล่า มีแต่ความมืด

ภูมิต่างๆ ตั้งอยู่ ดังนี้

๑. มนุสสภูมิ อยู่ตรงกับไหล่เขาสิเนรุ ทิศละ ๑ แห่ง เรียกว่า “ ทวีป ” ไหล่เขาซีกตะวันออกเป็นเงิน แสงสีเงินสะท้อนไปยังทวีปซีกนั้นชื่อ บุปผเทหทวีป ไหล่เขาซีกทิศใต้เป็นมรกต แสงสีเขียวสะท้อนไปยังทวีปซีกนั้นชื่อ ชมพูทวีป คือโลกที่เรากำลังอาศัยอยู่ขณะนี้ ไหล่เขาซีกทิศตะวันตกเป็นแก้วมณี สีใสๆ สะท้อนไปยังทวีปซีกนั้นชื่อ อปรโคยานทวีป ส่วนไหล่เขาซีกทิศเหนือเป็นทองคำ แสงสีทองสะท้อนไปยังทวีปซีกนั้นชื่อ อุตตรกุรวทวีป

๒. ได้ภูเขาสามเส้นที่รองรับเขาสิเนรุ เป็นอุโมงค์ใหญ่ มีที่อยู่สุขสบายเป็น อสุรพิภพ ได้ อสุรพิภพลงไปเป็นที่ตั้งของนรกใหญ่ทั้ง ๘ ขุม (ภาคปฏิบัติ : ภาคปริยัติกล่าวว่า มหานรกอยู่ใต้แผ่นดิน ตรงกับชมพูทวีป)

๓. ที่อยู่ของพวกเปรต อสุรกาย และดิรัจฉานส่วนใหญ่ อยู่ที่ชมพูทวีป ดิรัจฉานชั้นคืออยู่ที่ป่าหิมพานต์ (แถบภูเขาหิมาลัย ในประเทศอินเดีย) เป็นพวกกายละเอียดไม่เห็นด้วยตามนุษย์

๔. รอบเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นที่ ๑ ชื่อ จาตุมหาราชิกา มีหลายประเภท มีทั้งที่อยู่บนพื้นดิน อยู่บนต้นไม้ และอยู่ในอากาศ บางพวกก็อยู่บนกับที่อยู่ของมนุษย์ในชมพูทวีป พวกที่อยู่ตามดวงดาวทั้งหลายเป็นอากาศเทวดา จัดอยู่ในชั้นที่ ๑ เหมือนกัน

๕. บนหน้าตัดของเขาสิเนรุ เป็นที่ตั้งของเทวดาชั้นที่ ๒ ดาวดึงส์ (พวกอสูรที่ได้เขาสิเนรุ จัดอยู่ในเทวดาประเภทนี้)

๖. เทวดาชั้นที่ ๓ ขึ้นไปจนถึงชั้นที่ ๖ อยู่เหนือดาวดึงส์ขึ้นไปทั้งหมดตามลำดับ ล้วนแต่มีวิมานลอยอยู่ในอากาศ ไม่ตั้งอยู่ตามดวงดาว เพราะเป็นที่สูงกว่าที่อยู่ของดวงดาวต่าง ๆ มาก

๗. พรหมโลก อยู่เลยเทวดาชั้นที่ ๖ ขึ้นไป

ภพ ต่าง ๆ อันเป็นที่ตั้งของภูมิเหล่านี้ เกิดขึ้นเองตามความจำเป็น เปรียบเหมือนการสร้างบ้านเรือน เมื่อต้องการรับประทานอาหาร เราก็ต้องมีห้องครัว ห้องรับประทานอาหาร เมื่อต้องขับถ่ายอุจจาระ เราก็ต้องมีห้องน้ำส้วม ต้องรักษาร่างกายให้สะอาดก็ต้องมีห้องอาบน้ำ ต้องการพักผ่อนก็ต้องมีห้องนั่งเล่น ห้องนอน หรือแม้กระทั่งห้องรับแขกตามฐานะของเจ้าของบ้าน ฉนั้นใด ภพก็เกิดขึ้น ตามความจำเป็นของสรรพสัตว์ เพราะเมื่อสัตว์ถูกกิเลสบีบคั้นใจ สัตว์ก็จะลงมือกระทำความผิดต่างๆ ตามความบีบคั้นนั้น (กรรม แปลว่า การกระทำทางกาย วาจา และใจ) เมื่อทำความผิดสำเร็จลง จะเป็นกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม หรือไม่ดีไม่ว่าชั่วก็ตามผลของกรรมจะเกิดตามมา ภพเป็นที่รองรับสรรพชีวิตตามภูมิ (หมายถึงสถานะทางวิญญาณ) ตามผลกรรมเหล่านั้น^{๔๔}

^{๔๔} พระมหาสมจินต์ สมมปณฺโญ. *นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕๖.

๒.๘ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจักรวาลวิทยา

เรื่องของจักรวาลและภพภูมิ เป็นเรื่องที่คนทุกชาติทุกศาสนาสนใจใคร่รู้มาทุกยุคทุกสมัย อยากรู้ว่าจักรวาลกว้างใหญ่แค่ไหน และเกิดขึ้นได้อย่างไร แต่เพราะเป็นเรื่องที่รู้ได้ยากเห็นได้ยาก เกินวิสัยที่บรรดาศาสดาทั้งหลายจะอธิบายได้ถูกต้องตามความเป็นจริง จึงมักยกพระเจ้าขึ้นมาอ้างว่าสิ่งทั้งหลายพระเจ้าเป็นผู้สร้าง ทุกอย่างเป็นไปเพราะพระเจ้า แต่พอยกพระเจ้าขึ้นมาอ้างแล้วก็ต้องจําแนกหาเหตุผลมาอธิบายต่อไม่ได้ว่าแล้วใครเล่าเป็นผู้สร้างพระเจ้า

เรื่องของจักรวาลและภพภูมินี้โดยความเป็นจริงแล้วผู้ที่มียุณมือนิยมนาน ทั้งในศาสนาและนอกศาสนาก็พอจะสามารถรู้ได้เห็นได้ แต่เพราะจักรวาลและภพภูมิมีทั้งส่วนหยาบที่มนุษย์ทั่วไปมองเห็นได้ด้วยตา กับส่วนละเอียดซึ่งผู้มีปัญญาญาณเท่านั้นจึงจะมองเห็น ผู้มีปัญญาญาณมากเห็นได้มาก ส่วนผู้มีปัญญาน้อยเห็นได้น้อย บางทีก็เห็นกันคนละส่วนคนละมุมมอง เรื่องที่นำมาเล่าต่อๆ กันมาจึงแตกต่างกัน ยิ่งทำให้คนทั่วไปที่ไม่สามารถรู้เห็นภพภูมิส่วนละเอียดเหล่านั้นด้วยตาตนเองเมื่อได้ยินได้ฟังแล้วจึงยิ่งสับสน และติดใจสงสัยว่าตกลงความจริงเป็นอย่างไรกันแน่ แต่สำหรับพุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นบรมครูของเราแล้ว พระองค์ทรงรู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องของโลก จักรวาล และภพภูมิ ดุจเห็นผลมะกอกในฝ่าพระหัตถ์ ทรงอธิบายไว้มากพอสมควรทั้งสภาพ ตำแหน่งที่ตั้ง กำเนิด และการแตกดับ แต่เพราะพระองค์ทรงรู้ว่าเรื่องนี้คนทั่วไปรู้ได้ยาก เข้าใจได้ยาก และไม่มีประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นเลย จึงทรงมีพุทธวจนะว่าเรื่องของโลกจินตานั้นเป็นอจินไตย ไม่ควรคิด คิดแล้วปวดหัว คิดแล้วไม่เข้าใจ จะทำให้เป็นบ้าไปเสียเปล่าๆ เพราะเกินวิสัยของสามัญชนทั่วไปที่จะรู้เห็นได้ บางคนจึงสรุปรวบรัดตัดตอนจากพุทธวจนะว่าเรื่องของจักรวาลและภพภูมิเป็นเรื่องนอกพุทธศาสนา ไม่ควรสนใจ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ทรงสอน ความเห็นนี้ถูกตรงเพียงส่วนเดียวที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงสอน เพราะเรื่องของโลกและจักรวาลเป็นเพียงเปลือกและกระพี้ของพุทธศาสนา เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่ง มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แม้รู้แล้วก็ไม่มีประโยชน์เพื่อความหลุดพ้น รังแต่จะทำให้ยึดติด เสียโอกาสเสียเวลาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด พระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงสอน แต่ก็ไม่ปฏิเสธการมีอยู่ ทรงเปรียบเทียบว่าสิ่งที่พระองค์ทรงรู้นั้นมีมากมายนัก เปรียบได้กับใบไม้ในป่าใหญ่ที่มีอยู่มากมายนับไม่ถ้วน แต่พระองค์ทรงเลือกเฟ้นธรรมมาสั่งสอนจำนวนเพียงแคใบไม้ในกำมือเดียวเท่านั้น ซึ่งเพียงพอแล้วต่อการปฏิบัติให้เข้าถึงมรรคผลนิพพาน โลกและจักรวาลอันเป็นที่ตั้งของภพภูมิต่างๆ นั้นมีอยู่จริง เป็นที่เกิดที่ตายที่เวียนว่ายของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ควรเลยที่จะหลงผิดว่ามีแต่โลกนี้ โลกหน้าไม่มี โลกอื่นไม่มี เป็นมิจฉาทิฐิที่พระพุทธองค์ให้ละเสีย

“ภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาทิฐิเป็นไฉน มิจฉาทิฐิคือความเห็นผิดดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล สังเวชที่บวงสรวงแล้วไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทําดีทําชั่วแล้วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ที่เป็นอุปาทิเกะไม่มี”

แม้ว่าพระพุทธองค์จะไม่ทรงสอนเรื่องของโลกและจักรวาลโดยตรง แต่พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสถึงเรื่องของจักรวาลและภพภูมิต่างๆ รวมทั้งทรงแสดงหนทางไปอุบัติในภพภูมิเหล่านั้นไว้ด้วย เพราะสรรพสัตว์ทั้งหลายหากยังหลงเวียนเกิดเวียนตายอยู่ ย่อมไม่พ้นที่จะต้องวนเวียนไปเกิดในภพภูมิทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงเรื่องของภพภูมิเพื่อให้เหล่าสัตว์หวาดกลัวผลของบาปกรรม เว้นจากการประพฤติกุศลกรรมอันเป็นหนทางไปสู่ภพภูมิที่ทุกข์ลำบาก และให้เหล่าสัตว์พากันสร้างกุศลกรรม อย่างน้อยหากยังต้องเวียนว่ายอยู่ในสงสารนี้อีก จะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีมีความสุข ซึ่งสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสถึงนั้น มีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาพระไตรปิฎกมากมายหลายแห่ง เรื่องของโลกและจักรวาลจึงไม่ใช่เรื่องนอกศาสนาเลย^{๔๕}

เพ็ญแข กิตติศักดิ์^{๔๖} วิเคราะห์ความคิดเรื่อง จักรวาลวิทยา ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก พบว่า ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาคือเป็นโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติและจักรวาล ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเรื่อง จิต กรรม สุขคติ และ ทுகติ

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกล่าวถึงจักรวาลวิทยาในลักษณะของธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์ พืช สัตว์ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกำเนิดของโลกและชีวิต รวมทั้งข้อเท็จจริงทางดาราศาสตร์การอธิบายกำเนิดของโลกนั้น บางครั้งมีลักษณะเป็นตำนานที่ให้แนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของโลกและธรรมชาติว่า โลกมีการเกิดขึ้นก็ย่อมมีการทำลายเป็นวัฏจักรที่เกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่า ระยะเวลาของกระบวนการดังกล่าวไม่อาจกำหนดแน่นอนหรือทำนายได้ ส่วนมโนทัศน์เรื่อง การกำเนิดชีวิตนั้นถือว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์ต่อสิ่งอื่น และเน้นว่ากำเนิดของชีวิตมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมเป็นสำคัญ ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาคือตามคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกนั้น น่าจะเสนอจุดหมายปลายทางในการดำเนินชีวิตมนุษย์ไว้ ๒ แนวทาง คือ แนวทางแรกชักนำให้มนุษย์ทำความดี เพื่อได้รับผลดีตอบสนองในชาตินี้และไปเกิดใหม่ในภูมิที่ดี ส่วนอีกแนวทางหนึ่งคือ แนะนำให้เลิกนิพพานเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุด ไม่เวียนว่ายตายเกิดในภูมิใดๆ อีกต่อไป

^{๔๕} ระวี ภาวิไล, *โลกทัศน์ชีวิตทัศน์: เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา*, กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕.

^{๔๖} เพ็ญแข กิตติศักดิ์, “วิเคราะห์ความคิดเรื่อง จักรวาลวิทยา ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘).